

те для мене. Там у перескринці є дрібними вісімнайцять ринських. То пройсьте за мою душу. Лишається кілька мальованих і кованих скринь та й ладне, туте ліжко на продаж. Продасьте того, Магдуню, та й капне вам дешо. Так, так. А не плачте по мені, не сумуйте, співайте «Христос воскрес» багато-багато, щоб аж до неба було чути. Щоби усі малі ангелики плескали вам у долоні. При тілі моїм реентій буде читати псалтир, а кум Пиріг «з-за води» прочитає «Лист небесний, лист, із'явленій на горі Єлеонській». Для збудовання душ християнських. Най прочитає три рази. Він мудро читає. Аякже.

Ага! Грішне мое тіло най несуть попри замок, мостом понад потік. Може, почую в трумні ще яку гагілку з Русалима. Письмо каже, що по смерті чоловік не чує нічого, люди кажуть, що чує, іноговорити не може. Бог знає, чия тут правда. Часом письмо каже правду, часом люди...

Перестав говорити. Може, змучився. Стояла томляча тишина, яка царює часто в бідній міщанській громаді. Ангел задуми і суму літає тоді від серця до серця і журу зменшує. Бо вона сповнила б болем людське серце через край...

— А тепер,— промовив дуже м'яко Михайлівський,— тепер я хочу спати, любі сусіди. Бувайте здорові й щасливі! Чи завтра побачимося, не знати, але певно за копу літ. Та не тут...

Усміхнувся дивно, погідно, відвернувся до стіни. Заснув. Люди перешіптувались, виходили.

Як несли його блакитну трумну в великодній вівторок на вічний відпочинок недалеко Русалима, долетіла до слуху похоронної громади гучна пісенька «Мінку мій, ружовий».

— Слухай, вуйку Михайлівський, тобі співають! — промовив якось дивно один з них, що несли моші.

— Ой, він чує! — дбав філософічно другий.

— Але що але! Так знав свою смерть наперед! То ласка божа!

— То святий був, а не чоловік!

— Та й в саму великодну суботу умерти!

— Така ласка божа! В «листі небеснім» стойть, що в такий день умирають тільки такі, за якими молиться Пресвята Діва.

— Так стойть? А диви!

— Але ж бо вік, вік немалій! Та й ще без горівки, та й без табаки, та й без тютюну!

— Наш «христінні» хотів би, та не може. Ой не може!

Серед, 26 марта 1912

ЮРІЙ КМІТ

ПРОГНАНА

Довкола простяглися гори. Густий туман окутав їх верхи. Село в потоці. Клекотять води. Люди ходять мов зачумлені. Дощі загарбали їх прожитки, позмивали працю. Пішла з каламутними водами. «Таке-то з нашими Кичерами і Томинами! Натовчніся по дебрах, назгнай плечі, спадут тучі, зметут все до полики. Чого ждати? Якого добра?» Сиджу і гляджу на розпуку.

Надо мною висить забовдурений клаптик неба, стидається, мабуть, відкрити своє обличчя... Руїна... Вже третій день не маю пошти. Позривані мости, позаливані шляхи й дороги. Брудні хвили шумлять бурливо. Відбувають назичену мандрівку. Чогось сердиті... Зі скаженою забілістю, катять величезні каміння, розривають скали, замулюють, забирають ровінь, пайкращу частину, оазу, найсмачніший кусок для гірських жильців. Шумно ревуть струї... Важко тягнутися години. Щось придавлює мое ество...

Через подвір'я сунеться згорблена жіноча стать. Заходить до кухні. Іду і я за нею. Добре, що є з ким поговорити, а то...

Мій гість у глибокому віці. Рясні морщини покрили лице, якого вигляд більш мужеський, ніж жіночий, але симпатичний, інтелігентний. Прийшла за прощеним хлібом. Убрана вбого, але чисто, ограйдно. Привіталася. Я просив її сідати і отрітися. Се осмілило її і стала говорити швидко, плавно:

— Я не таке, що ні сіє, ні оре. Як собі пригадаю, що в мене било, не можу горі собов пари підтягнути. Як біб пражений, так мені серце пукат; як з неба дощ капат, так слізози снуються. Ми всього повно мали, ще й людей годували. А дніська сама випроси, сама з'їдж, сама відповід'ї. Туту маю на серці, вічейка не можу підвести. В моого сина є що істи і де голову склонити, а мені шкодує кусника хліба! Невістка мовит: «Волю циганку з Коблянської Волі, ніж тебе». Мене буде бог держати і добрі люди. Я його п'ять років держала в Лаврові, а два в Перемишлі. Має дванайшість моргів поля, три пари волів, десять корів, індикі, гуси, качки. Мене гонят від порога; не годна робити, ані молотити. Де ж мені днісь перебити? Штирнайцятеро дітей мала, сім живих, сім мертвих, а тепер нема де переночувати. Серце мое, чом ти не розпукнешся з жалю того? Де за діюся? Або плач, або скач, мусиш іти помежи хати. Треба тіло прокормити, треба сором закрити. «П'ять синів, п'ять доньок, моїх унуків, а невістка заголила на мене мальованку... Не люблят Тацю, а люблят працю. Забрали мої морги, а мені її доброї торби не дали. Син мені днісь мовит: «А очі би тобі викапали на гарячу плиту!» Бодай ти скапав, як свічка на великден перед образами, як густа роса на сонці. Я хіба не била, де гицель пси б'є? Коби дітем постелено, коби їх посичено, а я чим-будь перебуду. На мене шандарі гарчали: «Шельма баба, найшла дітей по крапиві і пішла по жебранню». Ой панове поліцаї і шандарі красні! Не шельмуйте мене просту. Ой, повіджте, будь ласка, де ви газду діли? Острigli ви кучерики, та ї під гвером пріє... Займіт і мене в чисте поле... Діти пухнут, нема їх чим прокормити: тісні роки настали, гради-сніги царину позбивали, з боботом змісили, а на шию торбу повкладали. Великі голода били, люди умирали, мов ті мухи загибали. Я така голода, що і пса би вкусила. Забрала діти і пішла по людях просити. Не раз напудилася, ти би мені хто околіт запалив під ногами. Єдині бідували, єдині других ратували. Не всі єднакі. Єдно дало би пальця втяти, друге не даст дихнути. Чим люди живилися, бодай ся ікому й не приснило... Прой-

шло, минулося. Надивилася я біди. Не мож і виплакати, вигодувати, виколосати, випросити, віхреститися, відмолитися. Коль не мож, то не мож. Либо єдних потавкат, другим схлібят. Таке-то на світі... Вернув з войська газда, став дякувати. Ми працювали, і нам жилося весело. Я до нього: «Газдо мій любий!» Він до мене: «Жоно солодка!» Не дігнав ми, чи біла сорочка, чи ніт; мовит солодко: якось то буде; чи солена страва або ніт — вона до губ прилипат. Хто кого любить, то і вночі го видит, а хто не любить — і вдень не побачит, як мій син мене. Умер. Нащо я лишилася по його голові? Літа мої молодії і літа старості, тож то сходите ви в смутку, не в радості; ні я в'їла, ні я вшила, ні красно входила, лиш пожалься, милій боже, що-м ся набідила. Я викоштилася на нього; два чи три рази мало не втопилася; кухарові в Лаврові якусь копу яєць дала, хату замела, води наносила. А дніська син мій, дяк голосний, мені викрикат: «Ти мене не вчила, учив отиць». Невістка співат: «Сотонице, проклятнице! Ліпша циганка з Коблянської Волі...» Без гріху, без сміху дожила я віку, гіркого віку... Една розсада, єдин цвіт, а не єдно зерно...

З дальншого оповідання вірозумів я, що невістка є господуха, тим-то не могла стерпіти влізливо-балакливої свекрухи.

— В невістки язичок, як у гада. А само легейдаєся, мажеся. Я страшенно того не люблю. Або роби, або сіди, або спи. Вбирало би ся красно, їло би ся масно, а робити страшно. І мене, бивало, наймают до телят, а робити всю велят. Коли я вийшла на загін, то все била напереді, мені не тяжко. Люблю, оби било ладно, пильно і складно. Або не вірте, або ся смійтє. Я і днісь, хоч мені вже поза вісімдесят, потиснуся, оби ішло гладойко. Як можу, то зароблю, а ніт, то випрошую. З заробленого і випрошеноого поставила я небішкові фігури, службі наймала. Відправте і ви, егомосьць, завтра, як можете. Правда, тяжко очуввати по твердих людських лавах... Якби ви подивилися на мої боки... Що ж робити? Треба пхати біду наперед, коли ззаду не мож лишити...

Заночувала в мене; рано була на службі божій, з поснанні звернулася:

— Коли ви мене красиво прияли й погостили, то я дам вам пораду перед лихими пригодами. Стара багато чула, багато видла. Добре знати, ніж не придаєся. Увечір перед Ір'юм¹ проженете чари на цілій рік, як промовите перед стайнев: «Іди, іди у скали та потоки, у дебрі страшні, високі, де пси не добріхують, кури не допивають і води не дотикають, а мое добро, як било, так є». Марним запсуєте, марним

направите. Від уроків обезпечите себе і дітвачка: «Тоді мене хто врече, як мені сліди порахує і на мому коникові шерсті», — їдьте, куди хочете, волос вам з голови не спаде. «Тоді тебе хто вріче і я, як тобі на голові волосе порахує, а на повалі повалу і серед хати смітя». А не дай, боже, прийде хорота до хати, промовляйте: «Болячнице, сестрице, їди ж ти на своє місце, там, де ти била в материній утробі, оби-с не боліла від днішного дне до судного...» Маєте донейку, нівроку, пек поганому чоловікові, научіт ї, коли виросте, приговорювати: «Як за солодкими грушами люди йдуть, няй так за мною молодці линут; як не мож злім оком у ясне сонце ся подивити, так оби хлопці не могли без мене жити. Як своє тіло люблю, так оби мене любили...» Няй не буде й кота на обійстю, а певно віддастся. Уродиться вам хлопиць, дайте му зараз перо в руки, буде з нього писар добрий. На що зирне, що задумат, всю спише.

Почала збирати клунки. Настала хвилева мовчанка. Позав'язувала, а відтак звернулася до мене:

— Ага, ще єдно. Будете гнати перший раз худобу пасти, положіт перед порогом стайні топір, серп і вогонь та мовте: «Як ся не бере сталі й не імат вогню, оби й тебе не ймілося лихो; оби ти не шкодило на росах, на водах і на кождім кроці». Всьо буде гаразд...

Сієте або садите що, бесідуйте: «Не пшеницю сію (не капусту саджу), ай полон, оби ми господь бог зародив зі всіх штирох сторон».

Навчила би я вас іще замовляти від гадя, але тепер не вільно. Може, діжду, то прийду на святій вечір.

Розпрощалася сердечно. Сльози стали її в очах. Повторила болючий рефрен своїх нарікань: «П'ять років держала в Лаврові, а два в Перемишлі» — і вийшла. Мені стало сумно...

ЧАРИ

В мене збігло молоко на кухні. Паламар Михайлі Горний зірвався з лави і став швидко говорити: «Дайте солі, дайте». Служниця подала сіль, він пильно посыпував се місце, де збігло молоко, взяв уголь і робив якісь знаки над молоком, челюстями і над дверми, а при тім заклинав сонцем, місяцем, росами, водами, скалами, зарвами і вертепами. Моя жінка питаеться:

— Нащо ви се робите?

— Ей, нащо? По покрові на зажен не час іти. Треба тоді ратувати, коли мож. Єдину корову маєте і туту вам яка лиха галузя може вицяпнати.

— Се неправда, що може хто відобрati молоко.

— Не мовте того. Всякі є люди, всякі й очі мають і всяке знают. Єднаково всягdi не є, десь лілше, десь гірше, та само так і люди. Найдеся такий, що ніяк не мож си з ним порадити. Tot приробит, а tot нашкодит. Мовите, що неправда, а чому воно вам на Ірі вилупит тріски на дверях, оби му господь заплатив милосердний? Тому обмазують двері дехтьом, хто має. На Ірі велят, оби не гнати йміння по вигонах і далеко в поле, оби держати близько коло хати. Я сам раз найшов під камінцем в узличку сіль зіля, барвінок, три листочки і ще якесь зіля.

— Мій стрик бив на кватирі в єдної вдови. Не мала нігде нічого, ані хвоста на обійстю, а молока гей! Била стаєночка, ги прибічок. Дивується стрик, де вна молока бере. Взяла скопиць і пішла до стаєночки, а там бив шнур до жолобка прив'язаний. Він ся дивит у шпару, вна держить шнур у руках, а з шнурка молоко бурчт. Набурчала скопиць і несе. I тому даст, і ному продаст. Молоко добре, ги справедливі, незчароване. Я на того дивився, злудне не бесідую, повідат стрик. Корови не било, ги мої матері, бо вмерла.

— Як вам хто послужит, оби-сте й мігдали корові давали, то не буде. Як є воріг, то і з очей псуватися буде, не має смаку.

Мовчанка.

— Того року худоба ся вибідила. Припадок з тов зими! Май, всьому би рости, а ту таке холодне дихат, що не мож діждатися, оби ся обигрети. Виджу, що недобра робота. Паши нема, у коней бік до боку злипаться, булі нема, яр у господа за дверми, не заореш, не засієш, а вержеш дащо, підоймесь з землі, та й дзелениць снігове вкриют. Тепір єс ся зазичив, оби худобиця не погинула, а з чого віддаш і драчку подаш? Давай, чоловіче, завчасу свої боки, няй їдят сороки... Хлопові все іде світ облюдом, нема як і з-за чого жити.

В ЗАТИНКУ Й НА СОНЦІ

Вдова Марися Павличка запросила попа на «заселяння* хижі». По сніданні вибрався піп з дяком і церквівником до неї. Будувалася майже на самому кінці села, яке простягалося далеко. Між горами й хатами сунулася бистра невелика ріка, що нижче села впадала до Дністра. Гарний,

*Оснований.

погідний день. «Мрак» помандрував долі водами, «не їматся верхів», значить, можна безпечно починати роботу в полі. Сонце піднімалося вище і вище по чистому просторі; земля пашіла, трави і збіжжя купалися у блисках та, здавалося, шепотіли веселу розмову. Чули в собі розкіш і приману життя. Навіть не прочували, що незабаром продзвонять над ними серп і коса острашну пісню. Гляділи безжурно у сонячне море і не думали про се, що прийде. Тихо. Вітер заховався, спочив на Магорі. Коники, бджоли, комахи увихалися між зеленню; по стрімких узгір'ях попричіплялося «їміня. А вертат зголодоване й змізероване до обієстя, ялівцю не вкусит, дзеленини обмаль. З нами бідує й воно». Йдуть дорогою понад воду. З берегів вистають подовгасті каміння. Ріку прорізуєть густі пороги. Вода вдаряє по них, скаче, піниться, лютує на часті й обильні перепони. Сонце сміється з її лютості; його проміння проскакуєть бадьоро по спінених гривах. Провідники попа вказали йому місце, де «погиб літісь* бідний чоловік. Придерживав клеца, поховзнувся і пок долетів до дна, розчерилися голова. Лишив сім дітваків. Не є поручя понад воду», лише тут, де склалося те страшне «нешастя», поставили три «вірнини». Піп не міг дивитися на се місце, щось відтручувало його відсі.

Перейшли два «круги», значить, дві частини села. Наближаються під високу гору Томин. Із-за неї повіває холодний вітер. «Виросла, небога!» Томин схожий на величезну, грубезну копулу; здіймається стрімко; подекуди починилися «жолобинні», дощі повибрали «ярки»; навколо сповитий густим ялівцем.

— Ходили туда якісь пани з компасом, і бесідували поєдні, що є мідь усередині. Вже нипают і по наших горах.

— Нажерлисся Борислава.

— На Бабині став'ят шибениці, звозят желізя.

— Будут сербати кип'ячку.

— Богойку святий! Земля всю має; повно всередині і зверху; берн та жий і другому дай. А поєдні не можут насититися.

— Всягди по світі люди відказують.

— У Розлучі копав газда студню на оборі, порив троха — як не бухне кип'ячка, залляла обору, покотилася до ріки, що й риби погибли. Як учули жиди й пани, позліталися з Турки, Борислава, Самбора і мара знає відки.

— Біжат, вибачте, як пси за хабинов**.

* Торік, тогід.

** Сперво.

— Подірав'ят і нашу землю.

— А хлоп як бив дурний, так і буде. Оби всі здорові били, над хлопом з початку віку припадок став і отіпат ним та й отіпат. Висит шкурата, по руках гулі, рубатьом обв'язана голова, бліднейкий, перекривлений, а все відмов'яється та відпрашатся від лихого: «Іду навперед, дай ми поки». Біда б'є, аж кілько хоче. Біжит, що тхи, вона за ним. Яку притенцію маеш, бодай-ес ся запала! Остатну корову, бодай і ся піч зачірвоніла, витігат з-меджи дітей. За годину, то й газда не є, вstromила топіж у нього. Нагаманувала, нарощибала і кониць... Таке приповідують вікові люди, і воно правда правдива.

— Хіба би чоловік сковався під землю, аби бив спокій...

Поблизько Томина простяглися луки «співки»; спільні копиці сільського косища сушки, а опісля вимірювали шнуром копиці й ділилися. Спілка клала покоси від раннього рана. Острять коси, побренкують молотками; дзвенять сміхи, сиплються жартливі приговорювання. «Косити не вміє женитися, то гей, ще коби й жона файна. Ти коси, набоки ся не диви, оби тя аж коса вергла, оби-с і поламав, у Вусатого доста того».

— Ситий голодного не знає, а старий молодого.

— Голову біг дав, а разуму не впхав.

— Не бійсянич, бог ти гріха відпустит, коси, роби, все на тебе увага якась мусит бити, ти си лиш право ходи.

— Чому, жони, не співаете, ай так сумно ходите, та й нічого з того?..

— Коби-сме в лісі били, то вже би-сме якої завели.

— Іди, глупа, на яку мару ти лісу, диви: збіжя пристигат, вітер повіват, вода бринит,— весело, а в Лошівці смереки постинані, хіба буча стоїт.

— Схвалили-сте ся валами*, а ту це є.

— Та-бо ви ся виладили, та й за нами біжите, а вали добре не розбиваєте.

— Ми знаємо, що вам нуд без нас, а нам без вас.

— Баба без хлопа не дихала би.

— Тіштесь.

— А що ми купите на святку?

— А во ти менінич не принесла з Кальварії.

— Бо я в далекій дорозі била; покупила, погубила, дозьдзь падав, а ви близь будете.

Йде швидка, пильна робота; свершки виграють рісну музичу, ароматичні паходії наповнюють простір. Дівчата й «жони» перевертають покоси; лица усміхнені, розжарені.

* Покосами.

Пси перескакують моторно по перекосах, шукають мишей, підбігають до газдинь, замахуються втішно перед ними, жнюють їх радощами й розбігаються зновіль по сінокосах. Шепіт збіжжя, блиск сонця, легкий подув вітру, виростання й доспівання витворюють своєрідну приману життя. Привіталися. Всі відповіли, перекинулися очима.

— Встають, коль тілько світ прохопиться.

— А виходи завтра до мене,— пронісся голос від косарів.

— Я вже в тебе косив, най єм з голоду не погиб.

— Андрій кладеся мудрим, а він глупий.

— Хоче мало робити, а много мати.

За луками починається третій круг. На приспі сидить згорблена, похнюплена газдиня в середніх літах і кормить дитину.

— Що ти скулилася, гibi штири неділі не їла? — заговорив до неї один з провідників.

— Ніж я булі набрала, ніж наварила, ніж ся наїла, та й єм ослабла. Як простуватися? Ні хліба, ні палинія. Як гараздіти й багатіти, коль у мене дрібні діти? Єдно не ходит, друге не говорить, трете не може сідіти. Дуцкат і дуцкат, аж цомоги висисат. Відлучу — що до рота впхаю?

— Пустіт діти на траву, най ідуть у божу путь.

— Воробця не іміт, трави не вкусит, каменя не вглотат. Сам чоловік, то ще як-так, а з дітваком годі вивладати. Де йдете?

— В гору на самий кониць.

— До Павлички?

— Будуєся.

Перейшли через лавку на другий бік.

— Скривилася, бо не є як; газда — каліка.

— Спаскудила му ногу. Наробило дванайзять дір. Заводив, що мало кизлиня не позлітало.

— Гавту ліпив на всі світа.

— Замовляв Андрій, Павло Горний — не помогало. Вона їздila до Старого міста до пані єдної. Зараз питатся: «Ци не мовили ви до кого помайбіг, як іхали до мене?» — «Ніт». Подивилася в книжку. «Ще-сте добре трафили. Як било на другий тиждень переступило, то ніяк».

— Не даст ради.

— Дала зіля, дванайзять разів свяченого.

— В нас клопіт з гадами.

— І худобу підтинат, і людей з'їдат. Веліла підкурити дев'ять разів. Курили крізь постіль; не дався рушити, хоть би горіло.

— Таке мале, а гірше, пек му, ніж вогинь.

— Я твердо того боюся.

— Бодай му порох щез!

— Вона, нівроку, дужа невіста.

— Сербне чиру, вкусит палиніти, і най півсела жін зайдеся — всіх випередит.

— Не так дужа, як завзята. Носит діти по загонах.

— Запрягатся з конем і волочит.

— Набідилася.

— Намерзнеся, напражиться, що годі.

— Таке хлопське житя.

— Гідне не з'їст, а робит.

— Ще як буля вродит, добре, а не є булі, бивай здоров з хлопським празником!

— Хлоп жиє, ги на вилах носит, рад, що днина ся не лишат.

— Тягни, бо згинеш.

Тут гори стрімкіші; по обох боках піднімаються дебровато, а на кінці злучуються з собою. На душі стає тісно, непривітно. Здається, що вривається щось і спадає. Верхи покріті рідкою смеречиною. Стоять сі стрункі дерева і шепочуть сумовиту пісню.

— Тілько світа, що над нами.

— Що ж робити? І ту мусит хтось жити...

— Най буде й на полонині, оби било добре мині.

По хатах тихо. На оборі не видно нікого. Немає птахів, не чути їх пісні. Навіть ріка не бринить, пригорнулася до скали і пливе спокійно.

Входять на обійття Павлички. Установлені підлоги, на серединні стіл, накритий обруском, на ньому миска з водою і семеро хліба. Майстри лаштують одвірки, устанавливають їх у підлозі, на верху завішують «маєну» з верби. Коли вже примоцьовано й умаєно одвірки, настала відправа водосвяття, відтак заснування, а накінець відправлено акафіст до Богородиці. По скіченій церковній відправі Марися і її рідня творили свій обрядок, немовби для доповнення першого. В углові, перехресні врізині вливали живе срібло, вкладали по сотикові й по кусникові червоного, чорного й синього шовку. Се творили на чотирьох углах з незвичайною ревністю й пієтизмом: очі їх горіли натхненням; здавалося, що хотіли вляти тут у сі засновні врізання цілу свою душу; тривожна, остраша думка пролітала та ворушила їх ество: невже зможуть прогнati демона на лісі і дебри, невже вbezпечаться від «лихого майштрового врізання», чи зійде гаразд на самих них і на тих, що прийдуть по них? Уважливо гляділи і, мабуть, хотіли вирвати з тих чотирьох углів закриту будучину; журно, меланхолійно вдив-

лялися в заслонені невідгадання... В часі того обрядку панувала глибока тиша. Зaproшені непомітно слідили кожний рух тих, що чинили офіру для неназваних богів. Бажають собі взаємно кращої долі... Сонце світить, ніяка хмарка не налітає на його обличчя; безжурно й цікаво глядить, що чинять створіння, а відтак, може, нишком сміється... Не знати...

Покінчили офіри. Злучуються підлоги. Приладналися, увійшли одні в одних; закрили собою мушкицькі молення й просьби. Пристанули люди, випрямилися, стріпали порох з рук. Минається вроцістий настрій. Хай пишеться при суд над хатою і її жильцями... «Будемо приймати все і прямувати далі по тернистому шляху життя», — здавалося, шепотіли зрезигновані уста.

Стали сідати довкола стола. Попа посадили на почесному місці, застелили перед ним іще одно полотенце, поставили на тарілці чотири варені яйця, бундз і булку. Піп побажав газдині щастя; вона подякувала; сльози закрутися й в очах, обтерла запаскою і розчала разом з сином при прошувати людей, щоб частувалися. Випили по чаї горівки. Якусь хвилину було тихо, невиразно. Ся вимушеність між ними виринала з присутності попа. Мовчанку перевав мужик, що сидів біля попа.

- Іджте, егомосьць, яйця, бо мені не вільно їсти.
- Чому?
- Не вільно, і вже — бо не є.
- Всі засміялися.
- Оби било на сіль та нафту.
- Для хлопа вистане покушати на великден...
- Е, то ще полуїбда.
- Ба, полуїбда, або ми кури годуємо, а яйці ідят за ріками, за водами, а ти цній, ги рахман. Він заробит, купит і їст, і сила є.
- Правда на ноги ставит, а кривда з ніг валит.
- І про корову бесідуют; за драбинов молоко.
- Як нема ваги, то й не сили.

Піп обібрав собі яйце, став скробати сіль, а за той час сміливий хлопчина, що сидів у його сусіда на колінах і цікаво вдивлявся в тарілку, вхопив його та й до губи. Батько скричав, хлопчина відніхочу клав на столі, але піп попросив, щоб заїдав. Скінчив одно, засмакував, потяг за друге; зіскочив батькові з колін і побіг між дітей, що сиділи на дереві та ждали нетерпеливо, щоб який кусок дістався їм зі стола.

— Візьміт флящя, — пронісся голос на другому кінці стола.

- А я вип'ю — інич, хіба охота до роботи, ги громи.
- Ага! Тверезий, тверезий, дійде в голову — і біда.
- Дайте тому сухому, — звернувся один до чахотника, — най ся нап'є, то не вмре.
- Пий, пий, бо шкода, оби-с так борзо лишав таку красітну й молоду жону.

— Е, що то жона, — світ і житя красші, ніж жона, та й мушу лишити...

Сей висказ бідного, щоденного зарібника, до якого костомаха наближалася швидким кроком, викликав глибоку задуму. Дали сир. Ідять. Не йде розмова.

- А чому нема у вас школи? — питаеться піп.
- Ми тісні люди.
- За ваші гроші вчаться чужі, а ваші діти сліпі ростуть.
- Хтось то ми повідів, що ми платимо на других.
- Не знати, де ставити?
- Село мале, а дуже довге.
- Порозмітуване.
- Ставте, ставте школу, будуть ваші дітваки ксьондзами, професорами, адвокатами.
- Няй бог боронит від адвокатів — друт, аж шкіра тріщить.
- Він буде боронити, а тебе цяпат. Кирволіці людські даремні.

— Хто має гроші, того суд іде.

- Як мастит, іде, а виехне, то скріпит.
- Няй би била школа, коль біда з пастухами.
- Дітвак до школи, ти жени скотята.
- Та-бо то і школи є, а біда виросла аж під небеса.
- Як то давно кстили і женили... Іли, пили, гуляли й добра мали, й статки лишали. А днісь? Мій отиць давно, бивало, приніс хліб з Борислава і обділив цілий круг дітей, а тепір за ті гроші не є самому що в рот вложити.

— Давніше за три сороківці поставив хату. Не било й гадки за того.

Приставила риж з молоком, і стали припрошуватися.

- Іджте, що мож. У бідного неманич гідного.
- А що би ти хотіла дати?
- Припадок би з нас ів, якби ми ще чого забагали.
- Не ідж, лисий, не ідж, виплекав-ес черево, ги бубен.
- Докажи і ти таку штуку.
- А диви, багач кілько має, а худий.
- Він так жив, що несолене ів.
- Тебе би на війну дати.
- Що то сталося, що царя побили?

— Ба що? То все таке? Не лізь до чуджої хати — будуть кості тріщати.

— А ци апонці руської віри?

— Ні.

— Не знати, ци прийде коли до того, що буде всягди єдна руська віра?

— Єдні хочут, другі никус — і колотяться.

— Нема нігде злагоди, ні в хаті, ні меджи сусідами, ні меджи краями.

— Вірити богу, що, може, коли буде, бодай при кінці світа, єдна руська віра.

— Руська віра найстарша; оби так жити, як вона велит, то би ся каміня з дороги вступало.

— Але передже ти ся мусиш каміню вступити.

— Жиди твердо заховують своє.

— Що я би питав єгомосця: ци правда, що Рудольф³ жив? Приторкуют і приторкуют, а його не є. Всі наші хлопи твердо ся надіют, що прийде.

— Ні, се неправда.

— Я вам мовив, куме, що то не може бити. Вмерлий не встават.

— Де би він видержав так довго, оби не зробити ладу в краї?

— То била душа!

— Коби бив жив, стала би правда для хлопів, а так лакнут на наше життя. Ні впросити, ні вгрозити, ні сапнути, ні дихнути, ні як жити.

— Рудольф бив би познімав з людей великі карі і бідойку.

— Коль я при войську бив, я на нього трубив.

— Ба во!

— В Празі, тямлю, як днісь, Гей, гей, оби вернулися літа. Що ми хибували? Здоров, ги дуб на морозі. Таке красне, що ну, било коло чого жити, найшлося погане — і йди в землю гнити. На всі вигоди добрий бив, що рідний отиць.

— Тепир уже хлопам повіки буде кепсько...

— Бив би скасував старі порядки.

— А так тісно і тісно, хіба глодай скалу,

— Велика гризота, а порожня.

— Я би си зуби поломив на камені. Не так страшно, як бесідуют. Мене раз хтось укусив, як-ем го імив, пищав, ги кіт зи щинцями. В мене дивне око, оби ня днісь шандарі брали, не дарую, всьо єдно. Не руш, що мое!

— Ти два рази женився, то й науки набрався.

— Кожда бере на свій спосіб.

— Єдна за голову тиснула...

— Друга варит окріп.

— Тебе ще Гершко ратує.

— Вона їй Гершка ся не боїт.

— З бабов не такий мак сіяв і не обстав. Надійшов вйт, привітався і сів коло попа.

— Дивися, віте, в очі.

— Ти щось таке бесідуєш. Де віти можут дивитися хлопів в очі. Вище сідають і з високими тримают.

— У них сумліня, як саджа: єдного пересудит, другому не досудит — і карбує душу.

— А ти, віте, не гризися.

— Дайте му горівки. Звеселися.

— Днісь горівку пити, хіба би ліг у холод, або би гойкав.

— Випий, не церемонися, та їй повідай, ци буде ліпше на світі?

— Вірити богу, що даст гаразд. Як нема, потерпіти.

— Як мож, то вкрасти.

— Чому ніт? Гріх солодкий, ги спана.

— Коль солодке, то їй добре.

— Зі мнов ішов раз хlop з Турки та їй повідат: «У нашім селі кождій злодій, тілько лінівий добрий». Тот не газда, що не краде сніп або що.

— Не тот злодій, що краде, ай тот, що го імили...

— Хлопові не буде за того гріха; хто не хоче, його скубат, а він має ждати, аж скрупають і кості? Як може, так ся заходить. Усі брітвят нас гаразд. Тот ваш подорожний кепську голову мав і кепсько вам повідав, коль нарікав або сміявся.

— Як то?

— Без нічогонич! Хто днісь не краде? Такі часи настали. Я вам повім свое. До єдного села зайдли якісь люди відкіссь здалека. Купили ґрунт, поставили хати і пустили ім'я і, вибачте, безроги в божу путь. А на біду мусив сусідувати давній газда. Гойкат, галакат, кетится, шалиться, виганят — свіні день у день пильнують його булі, а вівці збія. Завдавався меджи людей. Та що з того? Суятиво сусідувати далі.

— Зайди сміх си робили і свое творили. Восени попроходили і гроши забрали, а тот недоїдки жав і копав, та їй плачевне клява.

— За плач віхто хліба не даст.

— І правди не виплаче.

— Негідники!

— А видите! Не їде на мое? Без нічогонич! На негідного негідане! Крадеш ти, краду їй я: як хто мені, так я йому; не зможу, то зничуся попід плоти, зайду збоку і лусну там, де добре чути.

— Ба що? То все таке? Не лізь до чуджої хати — будуть кості тріщати.

— А ци апонці руської віри?

— Ні.

— Не знати, ци прийде коли до того, що буде всягди єдна руська віра?

— Єдні хочут, другі никус — і колотяться.

— Нема нігде злагоди, ні в хаті, ні меджи сусідами, ні меджи краями.

— Вірити богу, що, може, коли буде, бодай при кінці світа, єдна руська віра.

— Руська віра найстарша; оби так жити, як вона велит, то би ся каміня з дороги вступало.

— Але передже ти ся мусиш каміню вступити.

— Жиди твердо заховують своє.

— Що я би питав егомосця; ци правда, що Рудольф³ жив? Приторкуют і приторкуют, а його не є. Всі наші хлопи твердо ся надают, що прийде.

— Ні, се неправда.

— Я вам мовив, куме, що то не може бити. Вмерлий не встават.

— Де би вік видержав так довго, оби не зробити ладу в краї?

— То била душа!

— Коби бив жив, стала би правда для хлопів, а так лакнут на наше життя. Ні впросити, ні вгрозити, ні сапнути, ні дихнути, ні як жити.

— Рудольф бив би познімав з людей великі кари і бідойку.

— Коль я при войську бив, я на нього трубив.

— Ба во!

— В Празі, тямлю, як днісь. Гей, гей, оби вернулися літа. Шо ми хибувало? Здоров, ги дуб на морозі. Таке красне, що ну, било коло чого жити, найшлося погане — і йди в землю гинти. На всі вигоди добрий бив, що рідний отиць.

— Тепир уже хлопам повіки буде кепсько...

— Бив би скасував старі порядки.

— А так тісно і тісно, хіба глодай скалу.

— Велика гризота, а порожна.

— Я би си зуби поломив на камені. Не так страшно, як бесідуют. Мене раз хтось укусив, як-єм го їмив, пишав, ги кіт зи шипцями. В мене дивне око, оби ня днісь шандарі брали, не дарюю, всьо єдно. Не руш, що мое!

— Ти два рази женився, то й науки набрався.

— Кожда бере на свій спосіб.

— Єдна за голову тиснула...

— Друга варит окріп.

— Тебе ще Гершко ратує.

— Вона й Гершка ся не боїт.

— З бабов не такий мак сіяв і не обстав. Надійшов війт, привітався і сів коло попа.

— Дивися, віте, в очі.

— Ти щось таке бесідуеш. Де віти можут дивитися хлопів в очі. Вище сідають і з високими тримают.

— У них сумліня, як саджа: єдного пересудит, другому не досудит — і карбую душу.

— А ти, віте, не гризися.

— Дайте му горівки. Звеселися.

— Днісь горівку пити, хіба би ліг у холод, або би гойкав.

— Випий, не церемонися, та й повідай, ци буде ліпше на світі?

— Вірити богу, що даст гаразд. Як нема, потерпіти.

— Як мож, то вкрасти.

— Чому ніт? Гріх солодкий, ги спаня.

— Коль солодке, то й добре.

— Зі мнов ішов раз хлоп з Турки та й повідат: «У нашім селі кождий злодій, тілько лінівий добрий». Тот не газда, що не краде сніп або що.

— Не тот злодій, що краде, ай тот, що го їмили...

— Хлопові не буде за того гріха; хто не хоче, його скубат, а він має ждати, аж схрупають і кості? Як може, так ся заходить. Усі бритвят нас гаразд. Тот ваш подорожній кепську голову мав і кепсько вам повідав, коль нарікав або сміявся.

— Як то?

— Без нічогонич! Хто днісь не краде? Такі часи настали. Я вам повім свое. До єдного села зайдли якісь люди відкінь здалека. Купили ґрунт, поставили хати і пустили йміння і, вибачте, безроги в божу путь. А на біду мусив судувати давній газда. Гойкат, галакат, кстіться, шалиться, виганят — свині день у день пильнують його булі, а вівці збіжя. Завдавався меджи людей. Та що з того? Суятиво сусідував далі.

— Зайди сміх си робили і своє творили. Восени попродали і гроши забрали, а тот неділки жав і копав, та й плачевне кляв.

— За плач ніхто хліба не даст.

— І правди не виплаче.

— Негідники!

— А видите! Не йде на мое? Без нічогонич! На негідного негідне! Крадеш ти, краду й я: як хто мені, так я йому; не зможу, то зничуся попід плоти, зайду збоку і лусну там, де добре чути.

- Хоть підскоч, а толоч...
- Няй зайокат си так, оби не бив милий ні отиць, ні мати.
- Такого бояться здалека.
- Не бесідуй таке перед вітом.
- Він має позакладані вуха.
- Гей, гей, коби віднайшовся наш Рудольф!
- Всягди глітно, тісно й бідно. Не є пояття тому.
- Не є землиці — й житя не є...
- Не майте жури, люди живут трохи в затінку, а трохи на сонці; так било і так мусить бити...

При тих словах виринула глибока задума на обличчях присутніх; здавалося, що вся природа заслухалася в грімкі, вагітні слова, що час пристанув, аби почути ще хоча один вислів із замкнених уст. Гляділи перед себе — розприскувались блиски... Перед ними розносилися, наче з музики, невиразні, непрозвані ідеї, блимали далекі фантоми, просувалися рефлексійні настрої, недоспівані надії, ціла гама смутку, жалю й постраху, проходила асоціація найрізноманітніших вражень; минулість, сучасність і будучина з усіма кривдами, болями, перепонами й радощами перехрещувалися з собою; давав себе чути гарячий, хвилевий розгін, а відтак сверлував вухо дисгармонійний скрегіт немочі, апатії й резигнації супроти твердих життєвих условин... Ожидали крашої долі, надіялися величного дня, а сувора дійсність розсипала мрії, як холодний осінній вітер пожовклє листя; засувалося сонце понурими хмарами; верхами, ярами, полями й луками мандрувала мініста стать, засівала золотисті ілюзії, за нею чимчикувала пречорна товаришка й збирала сонячні проміння, а полішала хмарне, слізне, цвінтарне пустарище. Ним і є дзвінка, сріблистя мелодія... В'януть гарні, рум'яні квіти.

З важкими, журними настроями встали від стола і пішли, наче похнюпліні раби, кожний до свого діла...

ЧУДНО...

Гарного літнього дня дідич одного гірського села справляв гостину. Палата стояла на самому крайчику лісу. Поважні смереки пригравали своїм шумом і розливали своєрідні пахощі. Попід ними стояли багато прибрані столи, при яких гостювало зібране панство. Дзвінкі сміхи, без журні розговори мішалися з легким шепотом смерек. Сонце розсипало рясні блиски і полегки мандрувало по небі.

Надіхали два мужики, зирнули на веселе товариство і стали говорити один до одного:

— Що панам — гаразд панам, а нам біда! Сідят си в холодку і кремшут лижками та дзвонят склянками.

— Хлопові не чого імитися. Ні паші, ні каші... Понавішував то ту, то ту потрошкі, а прийде віддавати — не може ради дати, бо треба зновіль хліба глядати...

— Вийде хлоп на поле — страх ся дивити! Загони ся меншують, а не причиняють...

— Давно жили навраз, хіба аж тепер знают, котре котро, а передже не дбали за поле.

— Ой знают, знают, аж ся забивають... На оманці би повів, хоть би очей не мав, де котре котрого. Переднішими роками жилося ліпше...

— Жилося, жило, бо нас не било...

— Днісь і панам усьо в очах, усього жалуют; школють хлопові навіть кимака дати або дагде мізерне скотя пустити. Та ліс не лино єдна душа садила, оби тілько сама з нього жила...

По дорозі бесідували про різне, а понайбільше зверталися до цього, що дошкулювало їм.

Коли наблизялася північ, повертали сі мужики з поладнаними орудками, глянули в рясно освічені вікна палати і проговорили:

— А дивіт, ясно, світляно, ги в циркві на великдень.

— Не того мовте, але от пани сідят і їдят, їдят і сідят, — чудно, що їх вилиці не болят!

ЛИСТ ДО ПОСЛА

Слава Ісусу Христу!

Перші мої слова до ясноласкового пана: ні сапнути, ні дихнути, ні на світі жити — ніяк не мож, бо не дают. Біда вп'яла в мене зуби, зачала процесувати, хоче з ґрунту зігнати. Погорів-ем, а тепер ся ставлю. Вже тому сімдесят літ стодола стояла, але тот мій сусід міцніший, і випровадив на мене геометра, а відтак зновіль провізорю. Та, прошу ясного пана, моїх шість свідків присягало, що я поставив стодолу на тім місці, де вона стояла, але що ж, ласкавий пане, мої правди не є, бо сусід багач, та й дужчий, заєдно ставляв адвокатів, аби мотали му правду, а я бідний, не маю відки жити. Сусід усе ня сам зачіпат, іде, робить скарги. В першій провізорії били свідками toti: Михайлло Шошкало; з другого боку сусід повідав, що на самім тім місці, Гриць Головчак, Андрій Дралюк теж повідав. Николай Гавдик теж повідав, Штефан Романовський теж

повідав, Федір Козак, віт, саме так повідав — усі повідали й зізнали, що на тім самім місці, і я програв провізорію та маю платити дев'ятьдесят дев'ять корон. Зробив-ем рекурс до Самбора. Прийшло відтам, аби робити більші слідства. Я собі клав свідків, а сусід собі теж клав свідків; прийшли-смо на переслухання, синдзя ся не питав свідків, лише ся спитав моого єдного свідка Павла Згоби. Тот зізнав, що на тім самім місці. Пан синдзя Мишка повідат: «Ми мусимо самі видіти, ци то право, що свідок бесідував». Приїхали. Сусід узяв си заступця Войтка Опалінського; адукат закликав його свідків на переслухання, а моїх ся ніхтонич не питав. І я зновіль другий раз програв провізорію. Прийшло ми платити сто вісімдесят три корони і два гелери. Я поїхав до Самбора до адуката Дзьобала, того, що є послом. Не знаю, що тот пан зі мною зроблят? Може би, ся пан там довідали? Біда по мні еговдат, і вже. Тому два місяці бив-ем караний, а моя жона за свій питомий пляц прийшла до нещастя. Сусід наставив дишель на мій пляц, а я му не давав, то ми ще голову провалив; жона била груба, в тяготі; він хотів ня вдарити, вона їмила за кімак, дрилив і, впала і мала невчасну дітину. Жило півтори доби. Її потурбував Петро Римар. Мала ще ходити три неділі. Не є що чинити. В єдинім куті ся розвиднят, а в другім смеркат... Колись і я бив лісничим, а днісь нічим. Як бог давав, то й шпарами пхав, а як відбирав, то й дверей не замікав... Ішла будівля за будівлю, не сама, ай з бідов... їмилося ня зи всіх боків, ги жида за серце. Тепир нема нікого за мною... Тоді рот лижи ми, коли гіркий, а не коли солодкий... Якби в мене яка давань добра била, якби ся анталики пива спивали, то би ня всі знали... При другій провізорії били свідки: Олекса Пильо, Іван Коник, Михайло Рідош, Андрій Буряк, Луць Поптик. Петро Римар голосував на того другого, і тому він на мене лихий, що я на пана давав голос. Я є ржимсько-католіцький. Тота просьба є Михайла Лісовського.

Мені не веліли до пана писати. «Хіба почту заплатиш ти, та й нігде нічого не буде. Як бог годит, то й на воді воғинь горит. Як нема щастя, то й ковалъ не вкує». Василь Згоба мовив ми: «Ти чув, що єдин обіцював, що постарається, оби било більше фабрик, а другий, що підвищить платню в тих фабриках, а іон ксендз обіцював, що позносит заплату за кстини, погріб, шлюби. Посли то так чинят, ги тот отиць лагодит дітину, оби не плакало. «Цит, дітінко, цит, я іду до міста, куплю калац, велику гуску, смачну, солодку, куплю червоних яблук, цукру, дві ляльки». Такого понавбіцят, що аж гей, дітвак ся заглулав і плеще в долоні, а пак отиць

верне і даст малейкого обаранця з великов діров, а за єнче повідат, що забив, і так далі відволікат... Я.— мовив Василь,— оби з голоду не вмерти, мушу вислати двох синів до Гамерики...» Гірке мое, але що ж робити? Я вірю, що прийде коніць моїй бід!

Лишаю на бога святого!

МАТИ

Грим'явиці потрясають землею, часті блискавиці прорізують простори. Усе третить перед великою силою. Марнота людського життя таки насильно вдаряє уяву чоловіка і наводить важке пригноблення...

Сиджу й дивлюся на «випашену» свою рожу в городці перед вікнами. Замандрувала зі мною у підполонинську сторону. Вітер безмилосердно термосить нею, похиляється, знеможена на підпори, дощ заливає рум'яне лицез, що звернулося сумовито до мене. І вона банує, і я баную... Не стрінемо сього, що мерехтить перед нашими очима... Зглянулися ми з собою, і щось важко защеміло внутрі. Блиснала блискавка, за п'ять секунд загримотів страшний перун. Стіни задзвізіли. Я відсунувся трохи від вікна. Стемнілося. «Груба злива». Журна моя рожа! Снуються меланхолійні думки...

Дають мені знати, що маю гостя на аудієнцію. Добре. Хай прийде. Може, пролетять сі думки, що стали морочити мою голову на самоті...

Не сповнилися мої бажання. Увійшла жідівка, якої вигляд може бути справжнім образом людського терпіння. Нуждене лаша покривало змізероване, збіжене, висхле тіло. Лице, як у многострадальця-мерця. Воно «брехати не даст», вискаже всю правду. Очі неспокійні; висуваються з понурих ям і глядають чогось...

Привіталася і стоїть. Напружена мовчанка між нами. — Та що доброго орудуєте? — затретіло лицез, мабуть, від того, що я згадав про добро...

— З гадків голова болит і спит. Смію, не смію, але ся буду звідувати.

Мовчанка. Виділося, що не може зібрати та сформулювати сього всього, що відчувала душа.

— Відничав, відничав і вмирати мусит... Гершко, мій син, tot, що до єгомосця даколи приносив чоботи. Не легшат му, хоть ся корінь верг. Весна! Усім весело, і мені весело. Дохтори пописали, медицини останковий грайцар забралі — і нач з нічого... Сухота їст та й їст. Кашлят і кашлять...

лят, пари збивають го, прийде му ся борзо йти зі світа... Оби я того не виділа! Я плачу, тремчу. Всі три неділі сіділа-м коло него, як тепір сіджу. Виглядат, ги моє щастя! Всякі гадки си до серця добираю.

Луснуло, грянуло. Задзвеніли шиби! Посипалися по них грубі каплі дощу. По лиці жідівки покотилися слізози.

— Я хотіла, оби йшов до шевця, оби мав свій хліб та не носив жидам воду, ги тот у Турці, що борода в него поти, а бере коновці і йде, лино на день ся захопит. Мав би хліб у хижі, у теплині. Tot швець гідин, мож го приліпити до стіни. Ale якось перезимнівся, кашляв і так переходив. Янич не знала. Пан дохтир повів, що то било запаління. Так ся тігав, що тільма му смирть по п'ятах не ходила; так му ся провело, ги за волоском, туй-туй що не вмер. I тепір схне, ги того підпалене смерічка...

Важко зітхнула.

— Взяла-м на зимівлю коров'я в Шай, дає кватирочку молока; а тепір як відбере, то що дам хорому хлопчичкові? А йому велят найбільше молока давати. Такий гаразд! Розпережися і в труну спати кладися...

Не відержала. Попліли рясні слізози. Лице ще більше почорніло. Горе глибоко його орало і засівало густе насіння. Поправилася на кріслі і німо дивилася перед себе.

— Бідний і щастя не має... Бог мене на біду видав і мій отиць. Я била старша, а отиць дозирав молодшу, від ма-чухи, я била за служницю. Бодай діти не діждали, оби отиць другий раз женився! Випхав ня з міста на село. «Йди, йди, він має два прути поля». Ой, то поле! Воно, ги пархи, головицю мою коле! Хліб як чатиня... Мушу їсти, бо ня бідка їсті... Отиць ми голову стяв, але не дотяв, пропав мій вік... Я всю роботу знала, та що ми днись з того?

Острашні думки завиришили нутром жідівки. В уяві зринали чорні образи з минулості і будучини. Безвиглядність «гучала» проразливим криком.

Зашумів дощ, засвистав вихор і забирали з собою болючі стогони...

— Що я си біди задала, оби му дати дакий хліб у руки... Мій газда пустий; не дбає ні за що, хаба в капусті стоїт таке розпелешене... Tot собі отак, туди, нони, а моя голова схне. Як ся добре не владит, та й добре не буде. Не є докладу в него. То хаба в болото дрилити. Гвар і головов товчи, а не послухат. Не є що робити, ані в tot бік, ані в tot. Отиць і мати мусят над дітваком сто очей мати. Я здохла, він пустий — такий наш рай! Сам коло поля не хоче робити. дав у спілку і нігде нічого не є. A ту мус набивати, хто хоче що мати. Не рушся з піча, пан біг з неба не верже. Xто

не сіє, tot псе. Неспокійну хвильку маю, з мене серце випадує. П'ятеро-м дітей мала, і всі поховала, а він єдин-єдинак, шіснайцять літ... Почорнів, ледво ходит... Дайте мені радики, дайте.

Заридала. Придушенні зітхання і хлипання потрясли цілим її єством. По хвилі заговорила швидко:

— Позволіт му подивитися в чашу! Я го приведу завтра до циркви...

У тих словах промішувалися несміливість, резигнація, слабка сподіванка, розпука, біль, сум і гнів...

Майнула блискавка, загримів грім. Пронісся розпучливий запит:

— Який буде коніць того всього? Ax, коби тоті блискавки спалили всю! Пропала би мука... A так йди, блуди і роздирай своє серце...

Мовчанка. По хвилі заговорила:

— Пропала надія, як зісхла лілія...

В кімнаті простелилися важкі настрої...

ХОРИЙ

— Іване, а що там Савка?

— Тісному біда лежати. Чиру не з'їст, бо й того не є... Прийде єдно з болю, друге з голоду, та й вмирати мусит...

— Хто не має вліті молока, а взимі кожуха, tot не знає ніякого добра!

— Хлібіць, святів би ся, піднімат чоловіка з болота.

— Єдин має що їсти, другий не має що попахати; єдні мають занадто, другі никус.

— Половинний чоловік, і сухота го з'їдат... Що пічнущут дрібні діти? Вмирати одно: ци днись, ци завтра, але дробина...

— I сокиров біду не відотне: єдину відтинат, десять припинат...

Шукали розв'язки у своїх мізках на повсякчасні терпіння, що затроюють життя чоловіка... Гляділи на сонце, немовби хотіли дізнатися, чи й там воно так, гляділи по небесних просторах, невже й там простяглися тернисті шляхи... Жахалися одни одному глянути в очі, щоб не вичитати які «бідки»... Поринали у невідгаданих загадках...

СУД БУЗЬКІВ

Посумніла полонина. Почекніли трави й похилилися, зажурені, до землі. Гаснуть їх дні... Гулєє студений вихор. Громадяться птахи, збираються в ряди, ключі; кружляють понад полями й лісами... З грудей проносяться такі зітхання, немовби придавлювала їх важка скала. Проголосили жалісну пісню і пускаються в дорогу.

Прилетіли великі стада бузьків і закрили геть-геть поля. Відпочивають. Їх поява в такому громадному числі звернула увагу людей. Повихилялися з вікон, поставали кружками по дорогах і полях. Снуються різні міркування, чуються швидкі розговори й віщування...

Гляжу і я, зачудований та невиразно засумований... Перед моєю уявою зrinaють молодечі сни, чарівні сни... Бузьки повертають у полудневий жар, у молодості рай та у розкішний, розспіваний гай... А я на верхах, у хмарах — позабутий... Тільки сердитий вихор тямить про мене і термосить спорохнявілими стінами моєї хати...

Стеляться похоронні настрої і окутують жалібним покривалом усі місця...

В одному гуртку йде жива розмова:

- Зазнают вони біди, пок дійдут до гаразду.
- Але ввидят світа долом і верхами, а чоловік, ги ланцом прикований, мече собов, як риба в сіті. Пробіжит його вік і нічого не чув, не знав і в землю ся спати поклав...
- Вже з давнього-давнього віка судилася людім більша бідка...
- То лино таке нам, ги тим совам...
- Ти ся, діде, тим утіш, що вип'еш та з'їш.
- Сім літ у хреню зимував, а смаку не зазнав, а виліз у морков, та ся каяв, що вік утратив...

Промайнув хвилевий сміх, а опісля простелилася задума. У їх нутрі юшла важка боротьба між двома чинниками: між гарячим, нестримним бажанням чогось гарного, величного, високого і між зв'язанням, положенням та прикуванням різними відношеннями до одностайніх, монотонних низин... Коли позабудуть, що приковані якимось ланцюхом до понурої, непривітної скали, зриваються, розмахуються до буйного, простірного, висяжного лету, а тут забряжчати, задзвонити пута — і в одному моменті звисають, опа дають крила... Тупа, німа резигнація обхоплює ціле їх ество і водить їх там і назад попід непроходимі скали та дебри...

— Птахи, птахи, жаль нам вас від себе пушати, але й треба вам позавидувати...

— Ой, які там і в них гризоти! Небіжчик старий Гипка, того Івана отиць, повідав, що надивився на суд бузьків. Сі слова викликали зацікавлення між приявними. Всі звернулися до оповідача.

— Жаль ми ся вчинило, як-ем тово вислухав.

— Суд бузьків! Пек би ти било такому інтересові!

— З такого малого прийшло до великого.

— На біду много не треба.

— Несамохітно прийшла бідка. Било гніздо бузьків на хижі. Бузьчиха нанеслася і розчала сідіти. Пустий дітвак виліз, виверг єдно яйце, а вложив чудже, качаче ци куряче.

Інтерес до оповідання зростає. Слухачі аж порушилися та приступили більше до оповідача.

— Вийшов час, повилазили бузьчата й тово чудже плем'я.

— Нависла страшна хмара. Буде туча. Ніч.

Тихо. Стоять усі на одному місці і зважають пильно на кожне слово.

— Бузько припадат коло жони. Пташит ї, бо чує квілиння дітей.

Зображення батьківських почувань, батьківської печалювості та ніжності викликало гарний, піднесений настрай у приявних.

— Розсвінулося. Бузько глянув до гнізда. Напрасно затремтів, як листок під шаленим вітром, і підскочив, пак іще раз подивився, ци не змилився, кров ся в нім мече, гнівний, горит; нич не гварит: думій, думій — і полетів.

Мовчанка. Зглянулися одні по одних, немовби бажали дізнатися про зроджені міркування.

— Придайна жона. Вони си файно заходили, а ту таке ніяке...

— Баба — лихе насіння.

— Аї на тя, бодай-с пропав! Ти там мусив свій ніс уткнути...

— Хто жони слухат, нігде добре не гостит.

— Треба вам ся било вголошати?

— Відтепір на біду пішло. Недовго тривало, скликалися многі бузьки. Кождій підлетів до гнізда і подивився. Впали на луку і ту такі гойки підняли, ги би ліс шумів, тріскотів та вивертає... Бузьчиха пристанула на боці, похилила голову, ги tot, що під шибеницєв... Сеймили, довго сеймили... Як ся всі замішали, так ся пак по єдному вилучали і вирок сповнили. Бузьчиха підняла голову, подивилася на tot сейм, ги би хотіли вигварити: «Чо ви на мене так нависли напасно? Чо наслідо женете мене з того світа?»

Глибока мовчанка. Оповідач зупинився на хвилину, став шукати чогось по кишенях; видко було, що зображення подія порушувала міцно його уяву. Обличчя приявних посумніли, просувалися меланхолійні думки. Жінки, що проживали в нещасних подружніх відносинах, здергували насилу слези, що тиснулися до віч.

— Кождий гнівно підлітав, над гніздом коло закрисляв, тенго бузьчиху й дітей дзюбом ковтав, а пак геть ся віддаляв у свій пай, у свій край... Перший розчав убивати чоловік.

Хвилева мовчанка. Всі глядять понуро перед себе, немовби вишукували у скрітках давні прогріхи, немовби бажали спокутуватися та направити заподіяну кривду.

— Упала бузьчиха; пирсла кровця; зачервонілося гніздо, засвітилося до сонця... Така єї рокиня била, так ся вигодило на ні...

— Вітцю аж слези пішли з очей, як небіжчик Гипка скінчив оповідати... Мені такий жаль бив, так ми марктіно стало за нев і за дітьми, що-м си не міг довго місця найти.

— Днісь на брехні світ ушиток став.

— Не всюго того правда, що на весіллю ладкают; не всюго того правда, що всудит рада й громада. Воно на світі так помотано й пов'язано, що не мож так борзо порозслювати й порозгинати, оби при тім других не повбивати...

— Так, так, файно бесідуєте, але я повідаю своє: хто бив у біді, би й ще бив, бо ся знає з нії вирвати, а хто не бив, би й не бив...

Бузьки по одному підносилися за своїм провідником і помандрували настріч розкішній, приманливій весні... Люди глянули на понуре, пусте поле, стали жалкувати за чимось, немовби стрінула їх яка втата, і порозходилися, призадумані, до своїх занять...

ПІСЬМО

Війт, деякі ради і інші сидять на клецах та слухають письма зі староства, яке повагом прочитує писар. Видко, зміст припав ім не дуже до вподоби, бо похнюпили голови і підеміхаються іронічно. Покінчилося читання, і настала мовчанка. Один з приявних подивився навколо і, немовби хотів упевнити всіх, що письмо вповні безвартісне, звернув увагу на що інше.

— Ціловий ліс стояв, а пригріло сонце, розвилося буча, а на полонині сніг щез, якби го окропом зілляв,

Мовчанка. По хвилі війт підвів голову і заговорив:

— Біда би вас побила! Пречудна річ, оби вони того поробили, чого від нас хотят... Та-бо то приїде дохтір, стане на порозі: «Ти хорий?» — «Хорий». Ну-ну. А яка медичина? Ніяка. Приходить папір зі староства, оби солому там, де шкарлатина, з колиски спалити, землю вапном зілляти. Який ратунок будемо мати? Жадної помочі не є, хаба печатку дай, що бив у селі. Ми всі знаєме, що солому з-під умерця треба спрятати, позамітати, поробити, як било. Оби хорому ратунок дати, на то не є нікого... Я на тото такий не-нависний! Та-бо хороба не є роджена, ай з голоду, перестуди і з усякої людської бідки... Нас лишают, няй ся богами відат!

Бесіда війта зробила велике враження на всіх приявних. Іх лица загоріли гнівом. У їх уяві просувалися всякі покривдення й занедбання з минулості та сучасності. Однак не задержуються довго, немовби лякалися розгоррати забагато сторінок з грубезної книги, тим-то проходять до більш особистих речей, а з тих знову проскають до філософічних міркувань.

— В мене захоріло п'ятеро.

— Ой косит, косит молоді квіти...

— Зацвіте — і зморозит.

Поринають у сумних думках. Видиться, що перед їх очима стоїть чудовий, чарівний сад, а далі — приманливий зільник. Вони розкошуються, бавляться сим видом, а тут надходить дика, шалена буря; потрясла безмилосердно верхами дерев і квітами, а опісля ломить, торощить, вивертає і з землею мішає... Стоять безрадно і в сьому напрасному ошоломленні неспроможні здати собі справи зо страшної руїни та спустошення...

— В Криси вмерло дві дівки: єдна зночі, тата у вісімнайцять років, друга днісь рано, тата в шіснайцять.

— Богойку святій!

— Вже звінував...

— Ага, вінувати, коль у него хижчина і дві руки. Ліс-нус і з того живе.

Важкий сум наліг на серця зібраних. Трагічна подія потрясла, порушила цілим їх еством. Один висказ, одно слівце захоплює, загачує ціле колісце ідей... Мізки працюють, однаке швидко губляться у своїх міркуваннях, бо не можуть дійти до якихось висновків...

— Отиць небесний мусить зменшувати народ, бо ся наплодило тілько, що тата землиця не може виживити.

— А во ви жнете...

— Я перший до вмирання, я вже свої літа пережив.

Натяк про прожиті літа навівав на кожного спомин з молодих, весняних днів. Не одному стало жалко гарних давніх переживань, шумної без журності і чудових сподівань та плачувань; все те по дорозі життя погубилося, не повернуться вже ніколи; інші, згадуючи, почували вдоволення, що минулій час був належно використаний; іншим знову майнули хмарні сцени... Однакож кожний линув думкою за минулими життєвими хвилями та спозирав тривожно в закриту будучину...

— Давно газди мали по два ґрунти, по півтора, а днісь по четвертку. Ци мож з четвертка жити і годувати діти?

— Дільба — вся біда.

Всі притакнули сьому висказові. Продумували та розмірковували широко «гаразди й хісна», коли б можна яким робом обійти обділювання ґрунтом... Думали, думали, однак не натрапляли на інші орудники...

— Якого кінце врвати? Ци било дівку пустити блудом? Мусив-ем дати зятьові четверток. Єнчого-м віна не мав, а й тре било давати з ґрунту. Переділив я напів. А Івановим дав полянку і одну корову, бо більше я не мав. А його отиць надовжив, не било з чого довг віддати, та й дав туто полянку. І в них такий гаразд! На четвертку землиці двох їх... Ци прогодував би паця, теля? Навіть курку не є на чім тримати, оби солі купити за яйце.

Зображення соціального лиха, економічної недолі гарячило бідніших, незасібних; вони кидали палким зором по лісах, по просторих ланах і зморщували чоло; багаті знову не мішалися до сеї балаканки, курили байдужно люльки і гляділи геть-геть далеко перед себе та запитувалися в душі, чи і їх «нині не покиращаться» колись? Тепер тільки немітно, обережно нарікали на «дорогітню челядника».

— Кому пан біг призначив жити, хоть би й штири холери било, то го не загубит. Як-ем ся на полонині на гарячий трунок напив студеного молока, то відразу ми очі кров'ю зайшли, що-м світа не видів, так ня трясло, ги вітер верхами дерев. Ци я через того добре жию, що я є? Бідую, навіть ріща мушу на плечох носити, оби баба наклада огинь. То мій гаразд!

Махнув гнівно рукою, немовби хотів повторити «кількораз» уже сказане: «Яке коліся, такий віз; яке газдівство, такий прожиток.. Хто завинив? Ци то пішло з вини наших вітців, ци так осудили-назначили завмерлі віки, проклятуши роки, ци божа, ци непригожа сила? Доста, що якась-то міцна рука пустила дітей на широку бистру воду, де не є й не буде для нас броду...»

— Цигани діти не варють і їм нігденич, а люди варють і про того вмирають.

— Ой правда, ми свому всьо робили — і пропало.

Пристанув на пару секунд. Обличчя захмарилося. Видко, доторкнувся надто болючої струни...

— Гірка то рокіння — діти ховати! Днісь тиждень, оби ся нікому не приснило! Рано так остиг. Зазоряло, і жона за матірьов, за своїв, загнало. Спіт, спіт і завше ся прохопит: «Татцю, люляй, татцю, люляй!» Тенго ми ся спати захотіло. Прохопився: «Татцю, люляй!» Зак я добіг, уже по всьому.

Оповідачеві ринули слізи із віч. Поважний настрій оповин усіх. Гроза смерті яскраво змальована... Її меч яскраво вилисується... «Татцю, люляй, татцю, люляй!» — гучало в уяві зібраних і викликало трагічні настрої, трагічні напруження... Виділося, що відгравалася страшна драма родинного, батьківського горя. Запала завіса, видці стоять під першим вражінням...

— Ні за чим так ми не жаль, лино що вже ся так підгодувало... Що хто прираїв, ми робили, гоїли. Клали-сме зимну рубатку. Вивергло на тілі, якби впік. Пекло так, ги гній, пак, чуєте, від п'ятниці почорніло. Велів шіпати того.

— Ци не били того вроки? Бо й на вроки мож умирати. Якби урік, а заспіт — то смирт. Іще як ся подивит угору, тонич, а як д' землі...

По зібраних пройшла хвилява призадума. Не могли ніяк розібратися в різномірних світово-життєвих появах... І се їх міцно бентежило та пригноблювало, бо вони уявляли собі й таких щасливців, перед якими відчинювалися всі загадки й прояснювалися всі запити...

— Підеш, Федоре,— відзвивається війт,— до тих хиж, де діти повмирали, і повели їм того зробити, що в письмі стойт.

— Піду і я за тобов, подивлюся до глухої, може, ся нен-да розболіла за дітинов. Вона била на тот клопіт не прийшла, але тот Коваль — пустий чоловік...

— А його жона, пек і, ще гварила до служанки: «Не бійся, ніт, о, яке ту ділайко... Не будеш мати дітей, ніт.

Двох відлучилося з гуртка, а полишенні повернули розмову на що інше. Пронеслася міцна течія вітру. Заشعіли смереки.

— Ухили, боже, від такого дне! Вітер такий бив, що чоловіка з ніг валяв.

— Так учора било на світі, ги на войні. Дув страшно, востро, вшитко валяв... Так і там; як станут прати, всьо ся стелит по землі, а кулі гучат і гучат... У Кенігрецу живі по вмерлих брели, талапали, толочили. Пак тихо, ги на морю по бурі. Гипка в такій бідці бив, ги я...

Мовчанка. Перед ним виринали воєнні сцени: одні менше виразні, одні геть-геть позатирані, інші лише в загальних рисах...

— То кепський бив заряд — давати менталі недобиткам. Оби били дали гроші, талан до житя, а з менталів що? Поставив-єм, та й стойт. Оби-м бодай мав даких шість грайцарів на день... Якби ся чоловік востро не тримав, то би не жив... Мус давати си раду!

Глядить бадьоро перед себе, немовби сміливим зором бажав прогнati всякі лихоліття...

Боже — то світ розумний! За тількими водами вишпевували край Гамеріку... Шпекуляції є різні. Єдин б'є з хмар; летит ги яструб, з-під облаків стріляють на землю; другий пущат кулі, ги сукняні клуб'ята, з-під мурів. У фестунках канони стоят, ги toti воли, що іх кормлять на мясо. Як увидит жовнір дащо фальшивне, пустит ту і розіб'є, вигубит усій народ неприятельський. Порахуй си далі, Іване, що шифу вода не залиє й не затоне.

— То в Мошка тамтої неділі била война!

— Вже Олексу повезли до Турки до шпиталя.

— Поможе му, коль го жене бідка зи світа. Лишил семero дітей.

— Хто ім тепер дась радиці? Коні й віз — ціле його газдівство й ремесло.

— Фурманів і з того всіх заходив.

— Не тогди біда, як чоловік зубожат, ай коль нездужат.

— Ледвінички що живе, кровів плює. Щось му відбили.

— Горівка біду робит.

— Під міру добре й випити.

— Ба, коль від горівки мірка згублена.

— П'яній і д'господу богу би біг, кожного зацепит.

— П'яній не малює.

Тепер сі, що бачили подію в корчмі, стали описувати її подрібно. Зібралося багато людей і довго напивалися. Напивала з кимось у «пиливнику розпусна жона» Михайла Доротяка. «Жона все сотана. Як з того газди не, що на скрипки грає, так з тої газдині не, що в коршмі гуляє». Увійшла підпіта досередини. Чоловік глянув на неї і зараз помітив, що вона була на любовних сходинах, приступив ближче і звідуться: «Що ти ту робиш?» — «Здарму-вали-си неділю і вош-єм не забила, пішла неділейка», — заговорив хтось. Пронісся регіт по корчмі. Михайло не ждав на відповідь, ударив її позауха, аж чіпець покотився по долівці. За нею «об'явся» шурин Іван Галич: «Та ти і ладиши ту забити?» — «Ти адукат моїй жоні? Як відвіну

руку, як ти дам, то ти більше стіна даст!» — «А я як ти дам, то ся перекстиш від мене руками й ногами!» — «Як я ся возьму до него, — кричить Олекса Доротяк, стрик Михайла, — то му материнське молоко замерзне!» — «То тенгій бортник!» — кричать глумливо прихильники Івана. «Тихо! Як я ся вмішаю меджи вас, то звізди з неба будуть падати, кров'яний потік буде течи!» Тепер кинулися одні на одних. Пішли китайців. Вони ся хопили, пометалися, а отиць гварят: «Дайте їм поки, няй ся потігають...» Другі зновіль верглися до Іванового брата Андрія. Щось теж зазле на него мали. Гойк. «Тепер ми на него ся зладиме». — «Де п'яного тягнете?» — «Ми не видиме на німнич зле. Ніхто його голову не обмикат». — «Нагналися, вигнули го до стовпа, набивалися, витягнули до сіней і там змісili на болото. Не дали. То ся всю колотило. Не мож било видіти, що котрій робив. Так било повно, що била єгла не впала, повна, ціла коршма. Андрій не мав тілько сили, що дітвак три роки, во світі ся не знев... Він мені на другий день дякував: «Я так бив свої діти не годував, як не виджу свої матері з тамтого світа. Ну, пек му, та я не міг полежати си дома... Яке ся там торочило!» — «Як я надсунувся, як-єм чвиркнув п'ястуками, тогди двоє протяглися, а я випхав його надвір. Повели го домів. Вертаюся, а Олексу тігають по коршмі, ги пси хабину, а над ним горов руки посклинувалися, аж кров цяпрат. Єдні розтігають, єдні дриляють, єдні імаються за волося, хтось гойкав: «Іди ту, постій си!»

«Веди біду від води, а біда все воду п'є. Билися, тігали без кінце, аж ту хтось джухнув меджи ні конов'я зимної води, і вони пирсли нізники, ги спуджені коні. Олексу збили, змісili, змолотили нінашо».

— Олекса гадав, що доконат їм, а вони йому доконали.

— Великі ворони коня з ніг увалят.

— Його заскочила напасна людська біда.

— Сам си язиком клопіт найшов. За кого свою голову закладуй... Хто лізе сам у землю, такого не що ратувати, не що відкупувати, няй пропадує.

— Не має в біді бити ніхто, як не завинив. Тісняк... Шкода чоловіка...

— Олекса — нікей хлоп. Він два анталаки пива взяв си в пальці, ги два капелюхи, і поставив на лавці. Лином свої очі забив.

— Бог дав сить, і люди бурчат.

— Сут людкове від бога, а е й недобрі.

— Що чоловік сам не примат, другому не треба чинити.

— Міцному би било файно будь-де, коби спокійний бив, але як неспокійний, то здоровля відберут люди...

— Діти йойкают у хижі, ги би смирть на пецу сіла...

Натяк про смерть стишив розмовників. У них вельми розвинене прив'язання до життя. Буйна, пишна краса природи оповила, зв'язала їх тисячними «огнівами» з собою...

З Сяну доноситься шум. Зібрані вслухаються в нього, що тепер під вечір дає себе чути виразніше. Вдивляються в сей бік, немовби відсі самі наближаються які накликування, перестороги... Відзви природи вражают їх незвичайно... Ліс, трава, ріка, грим'яниці, буря, вихри, мётільниці, хмарні гриви на полонині, тьмаві верхи, пропасні скали, дебри — все те виграє своєрідну пісню на струнах їх душі... Вони почувають себе якнайтісніше зв'язані з живлами природи; прощаючися з життям, прощаються теж сердечно і з ними, немовби з найближчою, найвірнішою ріднею... Тому-то ѿ тепер заслухалися в ніжні бряжчання Сяну, бо побитий Олекса мусить розстatisя з усім тим природним чаром... Адже його хижчина стоїть над рікою, на «груні», а вона нашіптувала їому всякі «співаночки від колиски аж до днісь»... Видиться їм, що надходять з берегів вістуни важкого смутку та горя... Розбирають свої відношення, чи ѿ них не навідається лиха «долька»... Лякаються зазирати в нічні лабіринти свого ествування, тим-то проскакують з предмета на предмет, а понайбільше доторкаються біжучих, актуальних тем дня, щоб тільки віддалити свою увагу від внутрішніх хвилювань свого духу...

— А зладився йти за води, і зробилося му жаль за дітьми, та ѿ вернувся. Чудна то полука людського життя! Клади зав'язя, завершай будівлю, подує вітер, і трам'я розлазиться, розсуватся... А енчому йде, ги би вода розстелилася...

— Час на часу не є...

— То на Шимка Лютовицького велика спадь спала. Попришли гроши з Гамерики. Що то по п'ятьдесят ринських від двіста за шість місяців...

— Кістюм би му віяло!

— Він драч великий!

— А чо не пустили письмо до сина?

— Ой, пущав я листа, але він не бив розумний на токо, оби вітцю й матері дащо післати... Ходит по Гамериці, ги tot вітер дує... Він тілько закрутит, оби жив, а в мене шестеро дрібних дітей, двое старих...

— Пишіт твердо, то він прише.

— Слухайте, що я вам повім.

— Харитон вигварит приповідку.

— А так. Несла ворона воронята через воду та звідатся: «Дітинко, ци будеш мене на старість годувати?» — «Ай, мамцю, буду». Ворона вергла го в воду. Несе друге і зась звідатся: «Дітинко, ци будеш ти на старість мене годувати?» — «Мамцю, буду». Ворона вергла го в воду. Несе трете: «Ци будеш ти, дітинко, на старість мене годувати?» — «Ой, мамойко; ба, коль я буду свої діти мати». І мати перенесла того вороня, бо воно правду вигварило. Тяжко, оби днісь дітина вітця або матір доглядала, хаба би їх усіх накупі держав. Дітвак, як лино трохи подужат, і за вітця забиват.

— Днісь на Гамерику берут, як на чорні воли. Передже як ся впало, а не позвалили си. Тепер папіруси, тепир риж, а мукá — то нулька, поєдні й до вина ся забирают.

— В мене тот найліпший розум має, що ся Гамериков не заставляє.

— Усьо домове добре, купне ніт, бере своє і не знає, кілько бере.

Наблизився німий чоловік, брат «грубого маетника» Петра Кулика, привітався, зняв капелюх і пішов далі. Дехто звернув увагу на нього.

— Такого робітника мати, то гей.

— Німий обійде цілий хліб у газдівстві. Він до смирті даремний робітник. Слузі би дати платню.

— Шо чудже? Слуга, оби ніч переспав, день перепхав, та ѿ буде з него, а газдівство упливат.

— Слуга як не дойст, то всім людям повіст, а як не доробит, то най газді шкодит...

— Але про того Петро німого не шанує, поб'є го. Він уже дакий раз і в сестри ночував.

— Повинен му файно істочки давати, а вони му мечут, ги псу. Петро не є добрий чоловік.

— Не знають, що мають...

— А їому істи дай, нічого не знай.

— Провільний час та ѿ тріпочеме і людім гонір знімаєме.

— А наші вітці повідали: «Ухили, боже, від панської карі, а людської обгвари!» Розходімся, завтра робітний день.

Порозходилися. Простелився вечірній сумерк, а в ньому поринули виведені сільські образи й сцени... Тихо, тільки Сян бряжчить по кам'яних порогах. Ніжне меланхолійне сяйво місяця сповило землю з її створіннями. А десь далеко у висотах, видиться, дзвеніла зрезигнована мужицька філософія: «Таке-то житя позаплітане, що не годні-сме його розторочити... Чоловік глупий гадав, що си світа наятгне, а він си вкоротит... А ту мус робити... Ой, то найпушний людський біль!..»

«Зійшлися до ксендза кісці на поранок». Стеляться «грубівали команиці». З росою коситься добре. Повіває свіжий легкий ранній вітрець; колишуться ніжно листки, немовби видавали слабкий віддих перед сконом... Блищає проміння сонця і падають на зажурені їх лиця; освічують їм передсмертну дорогу, наче церковна свічка тяжко хорому... Розходиться, розлітається з страхом усе, що тут проживало: птахи, комахи та інше.

Пробігла миш. Вергся мужик і забив її.

— То-м ти ради дав, не треба ти буде на зиму нічого. Лино стріпала ніжками...

— В тебе тверде сирце. Мені на дорозі стояв камінь. Дзенькнув-ем косов у него та й тамої ем го лишив, няй росте.

Між косарями був один, що в часі боснійської заверухи⁴ дослужився капральських звіздок.

— На війні, хтонич не поновит, не має штрофу, знає файно порядкувати, дают му штерно, хоть не вміє письма. І йому дали капральство, бо тенго бив, хоть такий сліпий, ги я.

— Він би тепир сетно паздерив.

— На війні ся сирце замикат, а право мечут у кут.

— Нич ми не касуй. А во ти косиш і забираш житя...

Чоловік мусит мати тверде сирце і поза війнов.

— Файно бесідує. От добрий бив тот Николай; він усе

егомосця послухав, а днісь на лаві...

В самий день поранку помер найближчий сусід священика Николай Буряк, прозваний Кокоцьо. Священик відчув дуже його втрату. Не одну годину провів на бесіді з ним. Він радо оповідав йому про все, розповідав про повір'я, загадки, приповідки, казки. «Прийшов-ем на вечірки» — се були його слова, коли вступав до хати священика. Він часто їздив з духовним і помагав йому в господарстві.

— До тижнє го впораєло! Жона землю рве...

— Діти. Буде біди, де газди не є...

— Смирть тенга жаля! Скосила го, ги ти траву. Стиная ялиці у лісі, удушилася, сів на полудне; потягло студнів — і збирайся в дорогу...

— Тото в тім ся не розходит. Сирце мусит бити, ги скла. Прийшла смирть до вдови, що мала семеро дітей. Лежити мати і хоче вмирати, а діти стали тенго йойкати: єдні в ногах, другі на руках, єнчі на грудях — плачут, аж хижка ходить з ним. Смирть ся подивила, жаль і ся зробило, лишила хору і пішла до самого пана бога. «А що-е там зроби-

ла?» — «Нич ем не вчинила; жаль не давав дітям матір забирати; вони так плачут, що ся земля проступат...» — «Іди-но ти до того великого моря, піднеси камінь і придивися добре тому, що там буде». Тота пішла, бо так пан біг повелів, спущатся на дно моря, піdnімат камінь, а там під тим камінью тілько хробаків, що звізд на небі; всьо ся порушат, вертит. Прикрив тот зась і вертатся до господа бога. «Що-с там видів?» — «Много хробів». — «Шо вони роблят?» — «Боже, жиуют, круятся, а тілько їх, ги звізд на небі». — «А видиш, що я пам'ятаю за них, а мав би-м забути діти?» Післав пан біг глухого, глуху смирть. Тот приходить, діти плачут, він нич не чує, бере матір і йде до пана бога. «Що там робили?» — «Вони ся сміяли».

— Він не чув, що вони плакали, гадав, що ся сміяли.

— Глухий все придумат.

— Так, так, смирть глуха... Вона мусит така бити, бо би і ся даколи сирце розірвало...

Декому зморшилося чоло. Видко, що уява міцно працювала над острашним дотиком смерті... Інший поставив на хвилину косу і поринув у глибину важких думок, опісля наче спросоння швидко зривався і клав безтязно, подразнено покоси...

— І до того Николая прийшов глухий післанець...

— Шкода, що вмер, але вмирати мус, оби покінчти свою бідку, лино діти дрібні... Але хто дбає за хробаки, тот подбає й за сироти...

— Я, як вийшов з Боснії, нічого-м у бога не просив, лино оби-м ся положив у свою постіль і оби-м більше вже не встав. Нашо ту жити? Нашо бідити? А я і до днісь живу та бідку тлумлю, а вона мене...

Пристанув, наче наміряв вибратися в інший край, де полишили би його злінді... Глянув на ліси, глянув на верхи, чує, що вони велять йому таки тут шукати своєї долі. Машинально майнув рукою, немовби хотів сим зазначити, що так воно мусить бути, що вже запізно тепер розживатися. Якісь чинники впровадили його в сі відношення, і він кидаться тут, наче риба в сітці. Зринуло нездійснене бажання до кращого життя. Жаль потряс його єством... «Не кумайся надто з думков, бо вона тя поведе блудом, понапарує тобі рани, що будеш гойкати, ги шалений по верхах та дебрях...»

— Посходжалися жони і звідуються: «Николаю, що робите?» — «Зараз будете ладкати...» Закрутлися слези; лице ся викривило. «Пішов би-м у полонину, напився водиці, бо ту пече; там і сонійко святе мені би заспівало, і буча заголосило...» Зірвався з постелі, сів на порозі у сінях, повів зором по світі, скрутчився — і вже по всьому...

— Я великі збитки над тим Николайом виробляв. Діт-
ваком тенго скупий бив.

— Він так знав бесідувати, якби маслом примащував
кожде слово.

— Смірть не є без придобашки, то лино наша така
байка.

Настала хвилева мовчанка.

— Як пан біг зішле смірть, пропало, то нема ся ча-
су й загорнути. А пак люди глупі гварят: «Тото би му било
помогло, няй би му бив дав радиці...» По невчасові многої ку-
рації.

— Кому на вік, тому на лік, а кому з віку, та й нема
ліку.

— Чо ти маєш старого перехапувати? Коси за рядом.

Всі поринули в мовчанку, немовби хотіли прогнati пону-
рі думки, сумну бесіду. Косять жваво. Кладуться швидко
покоси...

— Треба їхати в Гамеріку.

— Нащо вам Гамеріки? Ходите й ту по зарібках та
файні грайцарі збираєте.

— От зароблятся, а єдно друге не дожидат.

— Я би ся податком не гадав, коби-м вас перевернув і
потряс, то би дві п'ятдесятки випало.

Всі засміялися, а сей сміх злився з голосом кіс, птахів, ко-
мах і третмінням повітря в одну гармонійну цілість.

— Бідний ланц є, не гроши.

— Нащо вам грошей? Спінте без біди.

— В мене би не взяв, би дуба став.

— І з рахованих овиць вовк бере.

— Йому вільно.

— Ти знаєш, де кріль обідат.

— Ну, ну, не чини си сміх. У Хмелі продав хлоп волі.
Гроші сховав у попіл; стояло в коморі конов'я з попелом;
трохи попорпав, поставив триста ринських і зась заснув.
Прийшли вночі злодії і всю поперевертали, такого місця
не било, яка де дірка, скриня — усьо порушили, лино конов'я
з попелом лишили.

Ся історія викликає інтерес між косарями. Вони радо
прислухуються.

— Хлоп уходить рано, дивиться, а в коморі всю горі дном.
Слізна, що били гості. Біжит д'конов'яті: мац — є гроши.
Втішився та з тої втіхи побіг до коршми, то било близь.
А злодії, як не нашли гроші, пішли теж до коршми та й
полізли на пец спати. Хлоп привітися і велів си дати ква-
тичка горівки. Випив. Жид звідатся: «Що чувати?» — «Ба-
чувати, били гості в мене». — «Які?» — «Такі, що коморов ря-

дят». — «Та ци взяли дащо?» — «Я не такий глупий, оби-
там ставив, де би він брав...» — «Ой, коби ти мені повів,—
жид тримав спілку зі злодіями, а тоті всю на пецу слухают,—
може, я й би так робив...»

— Хлопові по горівці рот ся розсилив.

— «У мене в коморі стоїт коновчище, там зсипают по-
піл — і я там поставив та й попелом прикрив». — «Ти муд-
ро зробив, і я таке буду чинити».

— Цікавому язик тнут, а дурному і tot відіймут.

— Хороба би тя вишпилила!

— Злодій, як того вчув, зсунувся з пeca та й махнув
до комори; він totу коновцю видів.

— Біда би тя побила з твоїми грішми!

Косарі пристанули, положили одну руку на косах і слу-
хають пильно.

— Хлоп ся вернув; іде, пок обід буде, порядок робити.
До грошай — гроши пропали на днішний день.

— І небойка вовки з'їли...

— Псу дорогу вказав...

— Сам указав і повів. Треба било повідати: «Можем-
с ховав, можем позичив...»

— Вигварив усю правду — і волів ся збив, і грайцарів не.

Дійшли вже до полонини. Сонце підноситься вгору і ви-
діться сипати світляними іскрами по травах.

— То-сме впарили...

— Велика рука до роботи святила би ся, а до їдіння
не снила би ся.

— Може-с зголоднів, напийся води.

— То вода первосвітна, коль вона на тій погоді не вис-
хла. Там нижче то вода з трясучки, гнилячка.

— Там би не йти, бо би пропав успід.

— Ти ту, ги газда...

— Вибив я в тамтого єгомосця якийсь рік... Велика роз-
тяж била, тримали лани, кошари, тото, ноно.

— Передже і в нас щось било; кайли, рогачі, сиванники,
кортіло до стайні вийти; вигнав на спаса, зірвав сотку, оби-
ся пообтрясати з такого довгу, купив менші і добре било,
а днісь...

Важке «днісь» залунало по полі. Жалка резигнація
стелилася мов покоси...

Згадали «грубих маєтників», що мали по тридцять пар
волів, по сімдесят і сто моргів лісу. «Поєдин гадав, що не
діде кінця грошом». Де був один газда, нині двадцять,
а «на енече вstromилася жидівська голова».

— Хлоп на хлюпа йде і вже, волит жид мати.

— А жид єдно три рази припише і довг біжит. Найтяжче, оби жид хопив на папір і пак відбиват усьо. Коби ту вдер, коби ту вдер...

— Ніт, куме, тепир кожде свій кониць уганяят. Давно будь-хто дав ми коней на цілий сполуденок. Днісь би си ради не дав, заплатити си велит, і вже. Він си рахує, що його коні коштують. Гварю вам, днісь бідному не мож жити на світі. Коль так: він багач, а я бідний, зуб за зуб, а так би-м не поратував. Нарікаєтесь на жидів, а бідний би без жидів не жив. Правда, правда, що жид лупит чоловіка, а хлоп ніяк не хоче, ні в котрий бік. Що ми по гостині, як я голоден іду? Що ми по кім, як він мене копачом у бік? Єнче ся гварит ротом, а єнче ся мислит головов. Я мушу всю своє мати, бо я бідний, мені ніхто не позичит.

— Қапраль щось віщує,— пронісся подальший голос.

— Я в п'ятницю доорав і в п'ятницю докоснів.

— Ну, то будеш постити.

— Або ти не знаєш, що рахман хаба на великден ся яйцом спорзнил, а далі все піст, таке і в тісняка.

— Біда вгору бідному тягнути, а вдолину ще тяжче, бо впаде.

— Михайло все повіст так, якби на кстинах бив.

— Қапралю, заспівай си:

*Кисилица, паленщя — того моя іда,
А косити, молотити — того моя біда.*

— Няй ти там голови не стане! А видиш, що й ми тенгі люди, коль про нас гварят: «Бідний робит танинью й дорогитню».

— Ждай, ждай, я ти повім, що й бідному раз шастя занесло.

— Доганяят жук барні, а вни оба в ярмі.

— Но не бійся — борше би випросив у бика молока, як у тебе чого.

— Бив єдин газда, багач і тенго скупий. Прийшов бідний за слугу і з'їв нараз три футраші. Дали му сніданок. З'їв. «Та дайте й полуденок; що буду на полудне сідати, заходиться»... Дали му полуденок. «Та дайте й вечерю». Повечеряв і бесідує отченаш і йде спати. «Ба, та що ти робиш?» — «Та по вечері що ся чинит? Ідеся спати».

— Вони ся втішили, що більше зробит, що не буде сідати на полудне, а він ім таке виладив...

— Старий ся скрутгив, тенго шкодував страви, що tot з'їв, і повідат жалісно: «Я тебе бити не буду, тебе біда поб'є... Іди си».

— Смійтесь, не смійтесь, але як чоловік відвикне від роботи, то не гіршого.

— Коль я в свого газди служив, я си гадав, що пан біг по землі ходит, так ми било добре.

— Маєш бити лихим газдов, то ліпше бити добрим слугов. Не поможе титула, як мала шкатула.

— Ба, але служба вільність тратит.

— Хаба тото єдно.

Винесли сніданок. Косарі обтерли коси травою і повпинали держальця в землю.

— Сходжайтесь.

Зійшлися і порозідалися вигідно та стали частуватися за рядом горівкою.

— Лежат вали, ги побите войсько на війні.

— Ранок — то панок.

— Ранні потята зуби тереблят, а пізні очі протирают.

— Як ся єдин день борше посіє, то борше сходит.

— Хто оре в рукавицях, у того стоїт хліб по полицях.

— По яри — не ори.

— Пийте і вибирайте віта. На завтра будеме мати готового.

На другий день випадали вибори на війта.

— Ви люди діраві. Вшиткі хотят дачим бити.

Забринів сміх.

— Пек би ти! За тим хлібом не плачу.

— Щастя, що тот у славі вийшов...

— Бо розписали нові вибори...

— Віт має бити пам'ятливий, з головов, розвідний, сам без всеї ради не смієнич робити, а як не стоїт у раду, тонич із нічого не є.

— Няй ся не дивит, оби му зараз у кишеню падало...

— Ет, кождий рад, оби жменев ід собі вязв. Так му ся красно вдаст, якби то навмисні робив, як хоче ошукати, то ошукат. Нашо на даремницю гварити? На гріх ся мусит кождий постарати.

— Чоловік що гварит, те боже, а що мислит...

— Дітина повідат, що бита, а не повіст за що?..

— Таке в кождого.

Перейшла чарка «за чередьов» і поверталася назад. Одні краяли хліб, одні розбириали «скруцьки» і вкладали до кишені, інші зайдали.

— Віт мусит знати добре заходиться зі всіми.

— То вже трошки йде через гору, як він гварит: «Що ти си думаш? Чо ту йдеш, коль то не твій віз, не твій кінь...» Вік не вибити з єдним вітцом, а не то...

— То ти вже не хочеш Николая?

— Уважаю, уважаю, але як ми допече, то мене не.
— На, закури си, не нуждайся...
— Тепер уже і в циркві смоловці будуть побренькувати ключами.

— А то тя жура зайшла!

Мовчанка. Виділося, що більшість бажала собі, аби всякі алюзійні докори не виринали й не повторювалися, головно за сим були багатші газди. Вони старалися незамітно впровадити розговори на «гідніші» шляхи.

— Шо по гонорі, як не є хісна. Гонір без пожитку не вартуєнич. Я волю тріски по оборі підмітувати, як ходити по цисіях. І не буде си ніхто сміх чинити: «Дітько тя знав, що ти віт, голова з соломи, ноги з лик, а палиця з пліт».

— Tot так хоче, би нігде його не пропало, а ту треба такого, би його стояло й наше не впадало...

— Ніт, воно має бити так: старе не касуйме, нове не взновляйме.

— З Дибачівського корча вже вийшли віти. Tot Луцьо, що го кличут новий газда, такий мав норів, що всю добре обходив. Тепер старий, не має мови файноЯ і не чує, всякий є ганч, не може бити вітом.

— До розуму, до порахунку то била голова.

— Петро добрий би бив на віта, би не глядав людім біди.

— Він таке виробит, що ще будуть усі Мучна відбирати, ги вперед.

— Йому ся виводит з розуму усьо. Вже й жиди ся на него підняли.

— Як добре, то й він би дащо порадив, а як зло, як не йде право, ай покручене, то й він не розсилит.

— Захотіли ви.

— Передже метав до кишені, а тепер указує з кишені пхати назад.

Зчинився рясний хвилевий сміх.

— Позаходив у купна, у гіндлі — та й біда.

— Гадат, що заробит, що очі видят.

— Ще він у добрім пір'ю і голова тенга.

— Ба й то мовте: хто ся боїт утрати, то не буде зарібку мати. Єдно друге покриват: ту ся стратит, там заробит.

— Він ся ні на що не верже, але си що єнче думат, він си того полегки, помалу перебира...

— Ану, якби му що кепське повів, якби не пирснув...

— Ніт, ніт, у него не tot розум...

— Кождий з язиком мудрий...

— Не журітся навперед часу.

Ся балаканка гарячила приявних, тим-то другі звернули увагу напрасно на що інше.

— Імила востра погода.

— Спалює всю, зварує.

— Ale й тото правда. Сухе сіно — мокрій ҳліб.

— Як востро бере мороз, так востро вліті погода буде брати.

— Як меджі святами — різдвом і водокращами — красно, то буде літо ладне, сухе, а як падут сніги і дує метильниця, то буде мокре.

— Кілько ся раз вода вилле поверх леду, тілько раз уліті буде повіддя.

— Таке нам передали старі люди, а пани зась мають єнчі артикулки.

— Пани мають розум приучений, а хлоп природжений — і tot старший.

— Няй буде, яке хоче, але все літо святило би ся, а зима не снила би ся.

— Вліті й качка прачка.

— Тому штирнайцят літ по такій заварі великий писк бив... Як стало дути, громіти, за годину на болото положили збіжа й трави.

— Страх ліса тогди звалило.

— От найпуще, що ся біль заверг меджі худобу.

— Тенго болит...

Відпочили, закурили і ще годину косили. Всі вони намагалися глянути сміливо життєвим перепонам в очі. Пильно заходилися, як віднайти «світляні шляхи», як прорітися крізь гущавину накопичених питань — особистих, громадських, суспільних, філософічних... Їх займали найглибші, найскритіші тонкості. Хотіли дати Ім бодай приблізну розв'язку. Виділося, що тут публічна, прилюдна диспута старшинної школи, старовинного світу... Стелилися міркування, плили думки та втілювалися в швидкі вривані слова, яких прибирала потайним, інтересним чаром природна обстанова, себто колихання промінних, сонячних хвиль, шум трав і комах, спів птахів, полискування й побренькування кіс, подув вітру, оповиті преніжним сяйвом верхи гір. Все те зливалося в одну гармонійну високоартистичну цілість...

З ГОСТИНИ

По «заселянню хижі» почали зісадатися довкола стола. «Ту бабок, ту коли журавок», — розійшовся голос між зібралими. Газдиня підійшла до духовного і припрошуvalа, аби

«дащо випив». Сей відмовлявся. «Пийте, єгомосць, і я вип'ю, хотіть єм стара». Церківник проговорив:

— Бабі придаліше ся впити, ніж хлопові.

Всі засміялися, і церківник теж підсміхався незамітно.

— От не докоряйтесь,— завважує стара газдиня,— кождий би випив, обі било що. Бабі не мож никус пити? Може, бабі не треба й жити? Не робіт си сміх з нас...

Між жінками поворушення. Деякі збираються на оборону. Веселій, бадьорий настрій між приявними.

— Баба ще не пропила воли й поле, найбільше яйце або курку, а хлоп як зайде пити, пустит усьо, ги з димом.

— І ми щось варта, коли про нас бесідують, що держиме три вугла, а газда єдно.

— Ну,— на таке повідає церківник,— то вам би по три або й по штири пити.

Залунав рясний сміх.

— Іван знає всі штуки приказати.

— Ніт, ніт, і за вами є крихта правди: мудра газдиня, як у коморі повна скриня, а як єдна крупа, то вона тоді глупа; буде добра жона, як є міх пшона, кождому понадават.

— Як є, то ся само дає, а як нема, то й біг не даст.

— Не смійтесь много, й жона зіпре газду: як возьме — цвікат і цвікат, та й мусит послухати щось.

Надійшов дорогою знайомий господар. Прикликували і його на гостину, та він відмовлявся.

— Погода робить сіно, а гроши час.

— Ще з дуба летить і спочиват, а ти би ту не спочивав...

— Кваплюся. Не є челяді ніякої. Лежав-єм піспіль два дні.

— Всю-с роботу не переробив і не переробиш.

— Сідай і бесідуй, щи буде поклад меджи руснаками й сусідійками?

— На пущіння будуть запушати хижу — мала шкода, куртій жаль, як не буде. З панського коня борзо мож скочити.

Всі повернулися до нього, щоби почути дещо, бо він був письменний.

— З ними не мож кінця урвати. Днісь у хижі єдин би чир не висербав навраз... Воріг так нас лино д'собі припушат... Най ся діти глупают, обі не заспали...

Почастували його чаркою горівки й посадили «за стів».

— Вони лино знають усягди пушати письма, що нам понадавали та пообіцяли всякої смакоти. Роблят, ги tota жона, що бесідувала солодонейко: «Борщу-м наварила, борщом підбила, панок би го їв, псові-м дала, а пес не хотів...»

Розплівся бистрий потік реготу. Всяка журба злетіла швидко з сердець приявних, наче осіннє живте листя з дерев під подувом міцного вітру. Кожному увійшло щось бадьорого в груди. Очі заіскрилися незвичайними огнями та проміннями.

— Тілько в нас перстенів з їх ласки, що в жида свиней...

І знову зринули нові сміхи, промішані важкою іронією...

— Я би набивався, як грішний на душу, а не йшов на токму. Як ся вівкат, такі голоси йдуть. Відвага єст мід, а думка п'є воду. Хто пильно йде, то видно. Як ся м'яко бере, то м'яко буде. Як ся зачне дерево рубати, то рубай, аж упаде. Світ розуму вчит. Нашо коваль кліщі тримат? Оби го в руки не пекло. Змагаймесь на свій будинок! Спередили нас? Не штука забити крука, але штука Імити живого. Чуджими грішми файно ся газдує... А то їх за тим сирце болить... Не звіка каліка, не зроду пан. І ми колись дійдеме там, де треба. Лино на тotto настояти!

Між приявними велике оживлення й зацікавлення. Кохен аж підноситься на своєму місці, немовби рад злетіти у зачаровану країну... Новий гість зауважив се, тим-то радо розсновував, що нанизалося в серці.

— Мушу вам приповідку приказати, оби-сте вирозуміли tot поклад. Приповідку оповів Тойвік директорам з Соколік, як вони го ся звідували, чо він підмовляє радних і громаду, обі не пущали колійку через громадський ліс.

«Директори з Соколік», себто директори великого тартаку в Соколиках, забажали попровадити колійку через малу частину громадського лісу. Громадянин й рада поставили відповідну винагороду. Директори не хотіли поставленої ціни дати; вживали різних способів, але дарма... Тойвік Трайбер, що був радним, переконав та вмовив інших радних, ба, й громадян, так що не вменшилася ціна цінена. Тойвік мав у тому й свое діло — відплатити за заподіяну шкоду, а до того був люблений громадою, тим-то йому його річ ішла легойко. Фірма закупила панські ліси, між якими були й мужицькі переліски. Фірма не зважала на ніщо, лише рубала панські ліси й переліски громадян. Розчався великий, масовий процес — і громадянин виграв. Тойвік купив у громадян випроцесуване, зрубане дерево. Вони відпродували йому радо, бо надіялися, що фірма від процесників не купить. Тепер фірма не хотіла відкупити і від Тойвіка, так що сей мусив звезти дерево до себе до села і тут одно відпродувати на будівлю, а інше зуживати на паливо. Стратити — не стратив нічого, але й не заробив. Збентежені директори мусили належно перепросити Тойвіка... Він розповів їм приповідку, яку наш гість повторив на гостині.

«дашо випив». Сей відмовлявся. «Пийте, єгомось, і я вип'ю, хоть єм стара». Церківник проговорив:

— Бабі придаліше ся впити, ніж хлопові.

Всі засміялися, і церківник теж підсміхався незамітно.

— От не докоряйтесь,— завважує стара газдиня,— кождий би випив, оби било що. Бабі не мож никус пити? Може, бабі не треба й жити? Не робіт си сміх з нас...

Між жінками поворушення. Деякі збираються на оборону. Веселій, бадьорий настрій між приявними.

— Баба ще не пропила воли й поле, найбільше яйце або курку, а хлоп як зайде пити, пустит усьо, ги з димом.

— І ми щось варта, коль про нас бесідують, що держиме три вугла, а газда єдно.

— Ну,— на таке повідає церківник,— то вам би по три або й по штири пити.

Залунав рясний сміх.

— Іван знає всі штуки приказати.

— Ніт, ніт, і за вами є крихта правди: мудра газдиня, як у коморі повна скриня, а як єдна крупа, то вона тоді глупа; буде добра жона, як є міх пшона, кождому понадават.

— Як є, то ся само дає, а як нема, то й біг не даст.

— Не смійтесь много, й жона зіпре газду: як возьме — цвікат і цвікат, та й мусит послухати щось.

Надійшов дорогою знайомий господар. Прикликували і його на гостину, та він відмовлявся.

— Погода робить сіно, а гроши час.

— Ще з дуба летить і спочивав, а ти би ту не спочивав...

— Кваплюся. Не є челяді ніякої. Лежав-ем піспіль два дні.

— Всю-с роботу не переробив і не переробиш.

— Сідай і бесідуй, ци буде поклад меджи руснаками й сусідійками?

— На пушіння будуть запущати хижу — мала шкода, куртий жаль, як не буде. З панського коня борзо мож скочити.

Всі повернулися до нього, щоби почути дещо, бо він був письменний.

— З ними не мож кінця урвати. Днісь у хижі єдин би чир не висербав навраз... Воріг так нас лино д'собі припуштат... Най ся діти глупают, оби не заспали...

Почастували його чаркою горівки й посадили «за стів».

— Вони лино знають усяди пущати письма, що нам понадавали та пообіцяли всякої смакоти. Роблят, ги tota жона, що бесідувала солодонейко: «Боршу-м наварила, борщом підбила, панок би го їв, псеві-м дала, а пес не хотів...»

Розплівся бистрий потік реготу. Всяка журба злетіла швидко з сердець приявних, наче осіннє жовте листя з дерев під подувом міцного вітру. Кожному увійшло щось бадьорого в груди. Очі заіскрилися незвичайними огнями та проміннями.

— Тільки в нас перстенів з їх ласки, що в жида свиней...

І знову зринули нові сміхи, промішані важкою іронією...

— Я би набивався, як грішний на душу, а не йшов на токму. Як ся вівкат, такі голоси йдуть. Відвага єст мід, а думка п'є воду. Хто пильно йде, то видно. Як ся м'яко бере, то м'яко буде. Як ся зачне дерево рубати, то рубай, аж упаде. Світ розуму вчит. Нашо коваль кліщі тримат? Оби го в руки не пекло. Змагаймеся на свій будинок! Спередили нас? Не штука забити крука, але штука імити живого. Чуджими грішми файно ся газдує... А то їх за тим сирце болить... Не звіка каліка, не зроду пан. І ми колись дійдеме там, де треба. Лино на тotto настояти!

Між приявними велике оживлення й зацікавлення. Ко-жен аж підноситься на своєму місці, немовби рад злетіти у зачаровану країну... Новий гість зауважив се, тим-то радо розсновував, що нанизалося в серці.

— Мушу вам приповідку приказати, оби-сте вирозуміли tot поклад. Приповідку оповів Тойвік директорам з Соколік, як вони го ся звідували, чо він підмовляє радних і громаду, оби не пущали колійку через громадський ліс.

«Директори з Соколік», себто директори великого тартаку в Соколиках, забажали попrowadити колійку через малу частину громадського лісу. Громадяни й рада поставили відповідну винагороду. Директори не хотіли поставленої ціни дати; вживали різних способів, але дарма... Тойвік Трайбер, що був радним, переконав та вмовив інших радних, ба, й громадян, так що не вменшилася ціна цінена. Тойвік мав у тому й своє діло — відплатити за заподіяну шкоду, а до того був люблений громадою, тим-то йому його річ ішла легойко. Фірма закупила панські ліси, між якими були й мужицькі переліски. Фірма не зважала на ніщо, лише рубала панські ліси й переліски громадян. Розчався великий, масовий процес — і громадяни вигралі. Тойвік купив у громадян випроцесуване, зрубане дерево. Вони відпродували йому радо, бо надіялися, що фірма від процесників не купить. Тепер фірма не хотіла відкупити і від Тойвіка, так що сей мусив звезти дерево до себе до села і тут одно відпродувати на будівлю, а інше зуживати на паливо. Стратити — не стратив нічого, але й не заробив. Збентежені директори мусили належно перепросити Тойвіка... Він розповів їм приповідку, яку наш гість повторив на гостинні.

— Колись руснаки й toti брати мали місь. Знайшли си з нами гиндиль, ги сусід з сусідом. І відтого їх королівщина пішла на пропале, стала під припадком, а пак покотилася кабата на дно. Завергся біль меджи ні і нас... Вони ся вже троха вигоєли, а ми ще в струпах...

Прияні гості стали потакувати і щось шепотіти між собою.

— А тепер вертаю до Тойвікової приповідки. Бив бідний чоловік, нічого не мав, лино скрипку, і на ті красно грав. Била в него ї купка дітей, бо бідний си дітей не жалує.

Залунав сміх по хаті. Оповідач не зважає на се, ай продовжує свою річ далі:

— Пішов раз до ліса і так жалісно грає, що аж душа плаче. Вилазит поганка з-під пня, виплювала му камінниць. Він узяв го і вернувся домів. Ту в хижі застав повно всього. Било що їсти, випити і віратися.

Оповідач вийняв тютюн і почав накладати у файку. Прияні дивились уважно на нього, щоби не втеряти нічого з тої історії. Декому майнуло бажання в уяві дістати й собі чудодійного камінця, щоб зажити кращим життям...

— На другий день зайшов зась до ліса, сів і грає. Вилазить вона і випльовує камінниць. Tot забирає. У хижі ще більші маєтки...

На третій день повідат жона: «Чо будеш так ходити? Возьми сокиру, зітни голову й забереш усі камінці. Вона більше не має, хаба що в собі».

Чоловіки почали підморгувати до жінок та накивувати їм, щоби не дуже мішалися до чоловічої роботи.

— Послухав жони.

— I вийшов, ги tot у раї.

Жінки підсміхаються. На їх обличчях малюється вдоводення, що в їх естві зберігається утаєна сила, якій підпорядковуються чоловіки...

— Взяв сокиру, вийшов у ліс, сів і грає. Вилазит поганка, а tot замахнувся, але відтяв лино хвіст. Вона пирслі і вкусила хлопа в ніс. Пішов домів у кров'янках. Біда! Трудна рада загоєти... Возят го по бабах, по дохторах, по шпиталях... Якось му вгоєли, але носа не било.

Хлоп мав нуд коло сирця, що вчинив шкоду поганці за її добро. «Вона ми то довго на сирці тримати буде». Хотів би її перепросити. Бере скрипку і йде до лісу. Сів і так сумно, жалісно грає, що її камінь пустив би слезу. Вилазит поганка tota. Хлоп розчав перепрошувати. «Я тобі тому не винен, мене баба нарадила. Ухили тя, боже, від вогне, що ся сплє з язика мої жони»...

Між бабами зчинився шепіт.

— Вона слухала того й не слухала, а пак тварит: «Хло, дай поки, меджи нами не буде покладу, бо як ся подивлю на твій ніс, то си пригадаю за свій хвіст»...

— Вигварила правду правдиву...

— Ви мені попсули, повідат Тойвік, то й я вам не дарую.

— Мусив байку приказати, аби го вирозуміли, що ся так убиват за громадським лісом.

— На світі кождий лино свого пантрує, а tot свої інтереси умалює ріжними корольками, ріжними квітками...

— Мені вже час у дорогу...

Подякував за гостину, розпрощався й пішов до свого діла. В хаті ще довго велася широка дискусія про оповіджену приповідку.

МУЗИКА

Камінчастим руслом пливе річка Коблянка. Сонячне проміння, немов золоті струни, мерехтить по її поверхні. На узгір'ях понад рікою далеко за селом Волею простяглася величава діброва, яку люди найменують Могилою на пам'ятку кровавої події між двором і мужиками. У стіл діброви стоїть циганська хата. В неділі і свята збираються на Могилі менші й більші гуртки людей із сіл, що притикають до широкої, довженої діброви: з Волі, Шуми, Замарина, Червоного Потока. Тут, на Могилі, на «місці боротьби», любив просиджувати молодий циганський музик Гриньо. До нього, отже, сходилися мужики, щоб послухати того, що у будень над рікою пережив, передумав музика; сходилися, щоб при компанії нагадати про минуле, щоби бодай глянути на загарбане добро та на прадідних свідків давньої минувшини.

— Адже все те було людське... геть-геть, як оком засягнете,— вказує старий, поважний селянин.

— Добре тямлю, як нині,— он там поблизько тих чотирьох велетнів я помагав небіжчикові дідові.

— А ми он там на закруті в долині садили капусту. Повиростали голови, гейби у німців.

— Пасли люди, возили, палили, ставилися — і всім стало.

— Стало.

— А нині одного наситити годі.

— Хоча всюди бідним людям загарбали пасовиська, ліси, поля, воду.

— Не наситилися. Ще таке, кажу вам, прийде з допусту божого, що пани одиного Істимуть.

- За людську кривду.
- Як міг один чоловік тілько загорнути?
- Не бери, коли все зі всіх боків лізе в руки.
- І давніше не боялися бога, а тепер нема що й кати. Та де в них сумління! Герасиме, Герасиме, вони святую правду ногами топтають, а все тую неправду медом-вином напувають. Нема в світі правди!
- Ой боронили наші батьки свого права до сих височених, росохатих дубів, дуже боронили... Клялися, змовлялися, присягалися, бога на свідка взивали.
- Ніщо з того. Забрали як своє.
- І вирви тепер кістя псові з горла.
- Пам'ятаєте, куме Михайлє, яка то вчинилася різня у велику суботу перед заходом сонця? Жовняри стріляли.
- Аякже! Панові й чорт заколише дитину, а хлопові дурна нянька не хоче. За паном усі, а за хлопом пес не гавкне. Не знати, на яку мару прийшов той хлоп на світ?
- П'ятдесят чотири хлопські голови поклалися на вічний сон в обороні отього поля. Дали життя, бо завзято боронили свого права, своєї власності. Пам'ять іх не загине, доки ся земля стоятиме!
- Погибло й сім жовнярів.
- На великдень порожня була церков.
- Бо тодішній наш духовний отець окономував під той час у дворі. Перед відправою видавав ординарію панським слугам і панським коням та радили раду з дідичем на хлопа. Тяжкі були часи.
- Одні ховали серед поля тих, що наложили головами. А інші празникували по тюрмах, як ворохобники і хижі злочинці. Так, так прозвали іх.
- Адже хлопа ніщо так не болить, як коли забирають йому прадідну землю. Тоді припече його у плечі, і він в'ється як натоптана гадюка. Перед тим робили ми даремно на панів — бог знає, по якому закону,— а нас вони паздерили за се. Потім стали ми ім платити за листя, воду, навіть за повітря, а далі вони все собі загатили.
- А тепер буцімто не б'ють, а дихати не дають.
- Не дзвонили дзвони, не горіли свічки, не кадилися кадила, люди ховали в понурій розпуці батьків, мужів, жінок, синів і доњоок біля діброви. Тут кроваве місце. Правдива могила. Отся діброва заспівала завзятим хлопам важку, похоронну пісню, а вітер розносив далеко стогін та зойк зібраної громади.
- Другий день зелених свят 1897 р. Зійшлося багато людей на Могилі. Циганчук Гриньо виграває тужні мелодії. Скрипка оживає в його руках, виявляє могутню, чудодійну

силу. Чорні, грубі пальці добувають із невибагливих струн чарівні тони, що збирають довкола творця велику громаду. Сумовиті спомини з давньої давнини стають перед ними. Тихо — мак сій. Сивоголовим дідам ринуть сльози з очей: у серцях молоді жевріє святий огонь завзяття, відваги й високих почувань. Скрипка грає, Гриньо не вважає на настрій зібраних, не слухає нічого, поринув сам у собі. Замовкла діброва: видиться, що хоче пізнати, зрозуміти мову музики та душевні бажання мужиків. Скінчiv, кладе ніжно та обережно скрипку напроти себе, любується нею, вдивляється з одушевленням у її струни, немовби бажав зложити їм сердечну подяку за прислугоу. На лиці малюється свідомість повного задоволення. Слухачі дають «майстрові» гроши, підсугають незамітно поживу. Ті, що байдужно, а іноді згірдо дивилися на весільних музиків, з найбільшою пошаною дивляться на цього вітхненого циганчука. Всі поважно настроєні. Коли Гриньо не бере вже до рук скрипки, починається сміливий, дружній розговір про різні справи.

Зайшло сонце; надходить вечір, повіяв легкий вітер, зашуміла гармонійно діброва; на небі появляються дрібні хмарки. Чути шелест, наближаються легкі кроки. Вийшов із діброви жандарм. Однаке ніхто не звертає уваги на нього. Зібрані сміються, говорять, шуткують та лагодяться до відходу. Ся байдужність селян супроти урядового шолома розлютила жандарма, тим-то крикнув гнівним голосом, коли наблизився до зібраних:

- Шо тут за рада? Дай скрипку.
- Хотів ухопити скрипку, але переляканій Гриньо притиснув її міцно до серця, до грудей, наче одну-едину дитину. Жандарм збирається силою вирвати найдорожчий скарб музики.
- Дайте спокій, пане,— просили зібрані.
- Мовчати, бо вистріляю всіх як псів.
- Овва! — зашуміло в юрбі.

По тих словах кинувся жандарм з найбільшою лютістю на безоружну жертву. Почувся тріск скрипки, розійшовся розпучливий зойк Гриня. Зчинився стиск, метушня, посыпалися удари. Крик. У сьому розхвильованому натовпі залунав вистріл. З острахом розступилися згромаджені. На землі простяглися два трупи: Гриня і жандарма. Музика держить у судорожно зіплених руках смик і половину розірваної скрипки. На боці обв'язують простилену ногу одному дідусеві.

- Відходячи з кровавого місця, говорили мужики до себе:
- Боронив свого до останку...
Діброва шуміла.

стременувся чоловік, розігнув свою спину, зігнену мимохіть, підняв гордо голову, і полетіло шкіреберть все, що до того часу володіло ним, панувало над ним...

Ні! жив ще чоловік, не раб він, ні...

Чорна лава, з декількох тисяч робітничих тіл, разом висунулась з заводу і запружила всю заводськувулицю, площу і леваду, що відділяла завод від міста. Хвилюючись, лава посунулась туди ген за місто, де видно було здалеку і високі будинки, і пишні садки... Вона сунулась і хвилювалась, захоплюючи все більше і більше місця собою. Дивлячись на цю хвилюючу лаву, здавалось, що ось вона зараз тільки діде до міста, бурхне на нього і всі будинки, палаці і вся розкіш, що була здобута власниками капіталу чужою працею; упаде і розсип'еться на дріб'язок, під напруженням сієї лави-хвилі робочого бурливого моря. Але хвilia тихо всувалась в місто і розплівалась по вуличках все більше і більше і нарешті зовсім розплілася... Не прийшов, знати, час бурхнути хвилі.

Миколка, стомлений, засмучений після півдня життя на заводі, знов повертається додому, в стару, рідину обстановку. Але всі його думки, всі почуття були не там, біля старого світу минулого дитинства, вони витали ген-ген далеко відті: у майстерні заводу, біля хорого Кarmelюка і покаліченого хлопчика, і на заводській леваді серед тисячного гурту людей, скривджених і ображених і обурених до жадоби помсти.

Новий світ заводського життя, котрий примусив його вилити з першого ж дня повну вщерть чашу страждання робочого люду, захопив його всього разом з серцем, душою і розумом, закрутів його в своєму повітрі і заставив забути все на світі, опріч нього.

— А де я хороби дістав? Хто мене зробив калікою? Ви, антихристи, ви, людоїди! — вчувся Миколці серед тисячі хвилюючих його думок обурений хрипучий голос Кarmelюка. Йому тільки п'ятнадцять років, а він уже каліка!.. А там поперед ще ціле довге життя... Життя без щастя, без утіхи, без жодної краплинини радощів!.. — дзвенів другий властинний голос.

І Миколку, збентеженого, пригнобленого тисячами думок, душими сліз, брада злість на когось-то дужого і злого, котрий робив людям усі сі кривди і насилав усі нещастия.

«Невже ж і завше все так буде? — думав з болем у душі Миколка. — Невже дужі та багаті будуть душити, гнобити людей і робити їм усікі кривди, а слабі та убогі будуть мучитись, страждати, боротись і... чекати...»

Невже ж сій неправді кінця ніколи не буде!»

Десь недалеко на заводі гукнув коротенько гудок, і Миколці здалось, що він сказав:

— Буде!

Юрій КМІТ

МУЗИКА

Камінєстим руслом пливе річка Коблянка. Сонячне проміння, немов золоті струни, мерехтить по її поверхні. На узгір'ях понад рікою далеко за селом Волею простяглася величава діброва, яку люди найменують Могилою на пам'ятку кровавої події між двором і мужиками. У стін діброви стоїть циганська хата. В неділі і свята збиралася на Могилі менші й більші гуртки людей із сіл, що притикають до широкій, довжезній діброви: з Волі, Шуми, Замарина, Червоного Потока. Тут, на Могилі, на «місці боротьби», любив просядкувати молодий циганський музик Гриньо. До нього, отже, сходилися мужики, щоби послухати того, що у будень над рікою пережив, передумав музик; сходилися, щоби при компанії нагадати про минуле, щоби бодай глянути на загарбане добро та на прадідних свілків давньої минувшини.

— Адже все те було людське.., геть-геть, як оком засягнете, — вказує старий, поважний селячин.

— Добре тямлю, як нині — он там поблизько тих чотирьох велетнів я помогав небіжчикові дідові.

— А ми он там на закруті в долині садили капусту. Повиростали голови, гейби у німців.

— Пасли люди, возили, палили, ставилися — і всім стало.

— Стало.

— А нині одного наситити годі.

— Хоча всюди бідним людям загарбали пасовицька, ліси, поля, воду.

— Не наситилися. Ще таке, кажу вам, прийде з допусту божого, що пани один одного їстимуть.

— За людську кривду.

— Як міг один чоловік тілько загорнути?

— Не бери, коли все зі всіх боків лізе в руки.

— І давніше не боялися бога, а тепер нема що й казати. Та де в них сумліннє! Герасиме, Герасиме, вони святую правду ногами тощают, а все тую неправду медом-вином напивають. Нема в світі правди!

— Ой боронили наші батьки свого права до сих височених, росохатих дубів, дуже боронили... Клялися, змовлялися, присягалися, бога на свідка взвивали.

— Ніщо з того. Забрали як своє.

— І вирви тепер кістя псові з горла.

— Пам'ятаєте, куме Михайлі, яка то вчинилася різня у велику суботу перед заходом сонця? Жовняри стріляли.

— Аякже! Панові й чорт заколише дитину, а хлопові дурна нянька не хоче. За паном усі, а за хлопом пес не гавкне. Не знати, на яку мару прийшов той хлоп на світ?

— П'ятдесят чотири хлопські голови поклалися на вічний сон в обороні от цього поля. Дали життя, бо завзято боронили свого права, своєї власності. Пам'ять їх не загине, доки ся земля стоятиме!

— Погибло й сім жовнярів.

— На великден порожня була церков.

— Бо тодішній наш духовний отець окономував під той час у дворі. Перед відправою видавав ординарію панським слугам і панським коням та радили раду з лідичем на хлопа. Тяжкі були часи.

— Одні ховали серед поля тих, що наложили головами. А інші празникували по тюрмах, як ворохобники й хижі злочинці. Так, так прозвали їх.

— Адже хлопа нічо так не болить, як коли забирають йому прадіду землю. Тоді припече його у плечі, і він в'ється як натоптані гадюка. Перед тим робили ми даремно на панів — бог знає по якому закону — а нас вони паздерили за це. Потім стали ми їм платити за листе, воду, навіть за повітре, а далі вони все собі загатили.

— А тепер буцімто не б'ють, а дихати не дають.

— Не дзвонили дзвони, не горіли свічки, не кадилися кадила, люди ховали в понурій розпущі батьків, мужів, жінок, синів і доньок біля діброви. Тут кроваве місце. Правдива могила. Отся діброва заспівала завзятим хлопам важку, похоронну пісню, а вітер розносив далеко стогін та зойк зібраної громади.

Другий день зелених свят 1897 р. Зійшлося багато людей на Могилі. Циганчук Гриньо виграває тужні мелодії. Скрипка оживає в його руках, винявляє могутню, чудодійну силу. Чорні, грубі пальці добувають із невибагливих струн чарівні тони, що збирають довкола творця велику громаду. Сумовиті спомини з давньої давнини стають перед ними. Тихо — мак сій. Сивоголовим дідам ринуть слізи з очей; у серцях молоді же віріє світій огонь завзяття, відваги й високих почувань. Скрипка грає, Гриньо не вважає на настрій зібраних, не слухає нічого, поринув сам у собі. Замовкла діброва: ви-

діться, що хоче пізнати, зрозуміти мову музики та душевні бажання мужиків. Скінчів, кладе ініжко та обережно скрипку напроти себе, любується нею, вдивляється з одушевленням у її струни, немовби бажав зложить їм сердечну подяку за прислугу. На лиці малюється свідомість повного задоволення. Слухачі дають «майстрові» гроши, підсувують незамітно поживу. Ті, що байдужно, а іноді згірдно дивилися на весільних музиків, з найбільшою пошаною дивляться на цього вітхненого циганчука. Всі поважно настроєні. Коли Гриньо не бере вже до рук скрипки, починається сміливий, дружній розговір про різні справи.

Зайшло сонце; надходить вечір, повіяє легкий вітер, зашуміла гармонійно діброва; на небі появляються дрібні хмарки. Чути шелест, наближаються легкі кроки. Вийшов із діброви жандарм. Однаке ніхто не звертає уваги на нього. Зібрані сміються, говорять, шуткують та лагодяться до відходу. Ся байдужність селян супроти урядового шолома розлютила жандарма, тим-то крикнув гнівним голосом, коли наблизився до зібраних:

— Що тут за рада? Дай скрипку.

Хотів ухопити скрипку, але переляканій Гриньо притиснув її міцно до серця, до грудей, наче одну-едину дитину. Жандарм збирається силою вирвати найдорожчий скарб музики.

— Дайте спокій, пане,— просили зібрані.

— Мовчати, бо вистріляю всіх як псов.

— Овва! — зашуміло в юрбі.

По тих словах кинувся жандарм з найбільшою лютістю на безоружну жертву. Почувся тріск скрипки, розійшовся розпучливий зойк Гриня. Зчинився стиск, метушня, посилилися удари. Крик. У сьому розхвилюваному натовпі залиував вистріл. З острахом розступилися згромаджені. На землі простяглися два трупи: Гриня й жандарма. Музика держить у судорожно спілених руках смік і половину розірваної скрипки. На боці обв'язують прострілену ногу одному дідусею.

Відходячи з кривавого місця, говорили мужики до себе:

— Боронив свого до останку.

Діброва шуміла.

«ІДУ НА СКАРГУ»

На спаса¹ з полудня прийшла до попа на скаргу на свого газду війтіха Анця Легіканіч. Лице в синяках, подряпане; попід очі позапухала. Привітлася і приступила відразу до речі: «Най ся егомосць подивлят я мою метрику. Я вже сорок

літ доживаю з ним, а він мені головицю розбиват, кистячко розтріснат. Не встигла-м си взяти тогу рянду пообскубав жменями волося. Як би-м звергla з себе сорочку... Зайшло з такого недоброго, з пустих річей».

Тут зам'ялася, немовби соромилася своєї сповіді, оглянулася позад себе і продовжала далі: «Коль я старша била від тебе, било ня не брати, не металам ти ся на шию. Він си днесь підсмішковує: Замолоду всю добре робити, в старості не є того приемне. Старого тягне земля д' собі...»

Мовчанка.

«Або вже буду з ним; або й не буду. Судіт, як хочете й можете. Мою працу розносит, ходит до єничих...»

Важко зітхнула, начеби острій віж пройшов крізь серце. В одній хвилі стали слізи в очах, а відтак блисла лютъ і га-ряче, напрасне бажання пімти. Нервово перебирала пальцями та складала в п'ястку, немовби хотіла відгрожуватися кому. Шуміло-клекотіло в її нутрі...

«Як мій віт на віта став, файнє робит... Всі ніякі, тільки він великий; з ніким не побесідує, нікого ся не порадит, на другого не вважат, усьо робит, що захоче. Оби міг, то би з себе зробив бога. Дурний самоволиць! Йому жона не жонов... Я ходила на кальварію, аби го пан біг відвернув, але його й грань пекельна не завернє... Бігай за ними! Днесь по хвалі божі вступали поєдні газди й жони до Боруха. За-йшов мій, зайшла й я. Він купує двом молодицям горівки, та кліпат очима, та підсміхатся, ги tot, що му двайцять літ. Мене стрясло, бо вже давно про того прошпітуються і всяку плітню завели про нас, але нич не мовлю. Люди не єдно мотают, снуют і поновляют. На що си голову передом нуждати, коль тої бідки доста й потім... Завважив мене, закликав ня і дає ми порцю. Не п'ю. Керви би-м ся борще напила... Мене хіба баламут зайде у споді, то вип'ю порцю, а він мене обізвав межі люде, що-м пиячка.

«Вже вмираш?» — питатся.

«Так борзо вмирати не мож. Держися так, ги я. Ти маєш віру туту гримати, що й я. Ци вона вчора жито жела, ци були копала, за щб має пити?» Він ся так застидав, що ся на нім тіло іміло. Запротивився, але не виповів ані слова. Прийшов домів. Я била в коморі. Як ня не Іміт бити — набив, змісив, пірвав, а все гойкат: «Мене на сміх давати?» Я леменчу: «За що ти присягу розломав? Тас ся дивив на ксендза, на образи...». Ще ся пуще лютит. «Ей, ти така свята?» Свята не свята. Таке тіло, такі ноги, такі руки, таке всюо. Там цілий мир стояв та ся дивив. Судіт, люди: Ци я потравниця? чи чужоюжиниця? Я йду на скаргу до ксендза».

«Йди, йди, висповідайся на остатну годину».

«Ніхто нич не мовив, бо як то повідуют: Не ваше ся меле, не відгартайте. За котру ня твар забиваш? Ци-с бідний з обідом? Я си порядок дома лишила: заметено, і зварено, і замкнено. І хустяночку маеш і рянду біленейку. Заклич си посвящеників, заклич голови, давай обіди, є з чого і відки. З мей голови всюо село смішне. Ні я дома, ні я в коршмі, ні я нігде не файна. Я тобі рано головицю розчесала і поцілуvalа. За що ня забиваш?

Не противтеся, єгомось, що свою журу викладаю, але як чоловік не виповісті свої правди і свої муки у трунку, то не є доброго суду, та й не буде ратунку...

За рядом сварія. Таке мені приповіст, що ані в небі не виділі, ані в пеклі не чули. Колись прийде, я тихоюко даю му цсти, дриліт або благословит, а пак голову розбиват. Йому страву поставте, а самі втікайте... За що воно так? Що ми з маєтку, з усього, коли я жити не маю... Віно пішло, роки пропали... Від бога гріх, а від людей стид і сміх. Ми вже не годні покластися...»

Обтирає запаскою слізы і хлипає. Намагається прийти до рівноваги.

«Пропало! Як маєте ворога, хоть би-сте що чинили, не обернете го до себе. Я ся так випрацovalа, штири дівки віддала, всі газдині, а він мене так гостит...»

Заломила руки; важкий жаль не давав їй говорити. Коли пройшли розбурхані струї великого зворушення, вела річ далі: «Коль ми жнемо з єдного пальця, то жимо й з другого. Що си газда запопряг, няй си держит до смерті. При якім, при такім ніхто мене не видів. За ніяке я си николи і нігде не гадала. Де ж ти свое приятельство задів? За котре, за яке маєш мене за недруга? Діти згодував, звінував, а за пустим летиш... Я си таке в очі взяла, що тя не хочу видіти, бо ти мені вже тепер бридь. Оби-м туту землю Іла, туту тріску, тебе не хочу. Що нелюб, то нелюб! Я ся в tot дух не запрягала, оби я що глупе повіда або зробила. Ми ся маємо тіцьким поділити. Не пий мою кров, няй си слізу вип'ю. Не хочу твої любості, не хочу твої честі, а голови ми не розбивай! Бог наслав на мене ворога, оби ми жите віднимав. На бога ся не дивит, не міркує за того. Я прийшла на нич через палицю. Куди ходит, няй си пустит блуд у верби, няй го фрас уколе! Жию на тім світі, ги бодачок. Коби дав бог смерть, обим вечеря не діждала... Де ся мої літа заділі?»

Поринула в глибоку задуму. В очах чергувалися гнів і острах, туга й ненависть та заздрість. Здавалося, що напружує всі сили, аби завернути привид, який швидко-швидко мчався...

Важка мовчанка. Але й вона голосила її дзвінким голосом: «Ніколи, ніколи...»